

Oud-Utrecht

80^e jaargang

2007

‘De Stichtsche Orfeus’:

Jacob van Eyck (ca.1589-1657)

Het funeraire erfgoed van

begraafplaats Soestbergen

Toppen en dalen van

200 jaar Genootschap Kunstliefde

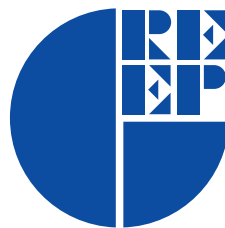

voor utrechtboeken
stad en provincie

selexyz broese

hoofdvesting: stadhuisbrug 5
3511 kp utrecht t 030 2335200
e info.broese@selexyz.nl
www.selexyz.nl

GREEP Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Lange Nieuwstraat 66
3512 PL Utrecht
Tel. 030-241 31 15
Mob. 06-24133494
Fax 030-666 14 41

WALTMANN. HISTORISCH GEZIEN EEN VAN DE EERSTEN.

Maar vooral ook degelijk, betrouwbaar, vakkundig, uiterst actief en meer dan 115 jaar volledig ingespeeld op onroerend goed in Utrecht en regio.

Eeuwig, en altijd actief in vastgoed

Maliesingel 18
Postbus 349
3500 AH Utrecht
Tel. 030 - 231 30 35
Fax 030 - 231 23 74
www.waltmann.nl
info@waltmann.nl

**Bouw Belegging
Restauratie Recreatie
Bemiddeling**

LAAN VAN VOLLENHOVE 2925 3706 AK ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030 - 695 66 44

AANNEMINGSBEDRIJF
H.J. JURRIËNS BV

Utrecht*
Amsterdam
Groningen
Delft
Workum
Zeist

* hoofdvesting Utrecht
Tel. 030 - 2412912
Fax 030 - 2413934
www.jurriens.nl
mail@jurriensbouw.nl

4 'Eyckje singt zijn hellen sanck'

Hij was beiaardier, klokkendeskundige, blokfluitist en componist. Blind en klein van stuk, maar boven alles een muzikaal multi-talent: Jacob van Eyck, 350 jaar geleden overleden in Utrecht. Zonder hem zouden de klokken van veel Utrechtse kerken nooit geklonken hebben zoals ze klinken. Portret van 'de Stichtsche Orfeus'.

13, 16 Soestbergen, een bekoorlijke begraafplaats

Een romantisch park met zerken, grafmonumenten en 41 soorten bosvogels. De 1e Algemene Begraafplaats Soestbergen aan de Gansstraat is het belangrijkste funerair erfgoed in de stad Utrecht. Een interview met oud-hoofd begraafplaatsen Willem van Dijk en een bespreking van het boek dat Edwin Maes schreef over 'Utrechts aardse paradijsstun'.

18 'Modern tekengeselschap naar het gekleed model'

De geschiedenis van het 200-jarige Genootschap Kunstliefde is er een van toppen en dalen. Behalve met tekenen, exposeren en kunst beschouwen hielden de leden zich bezig met het voeren van heftige debatten over al of niet tekenen naar het naakt model, over al of niet opheffen van de vereniging en over het eigen expositiebeleid.

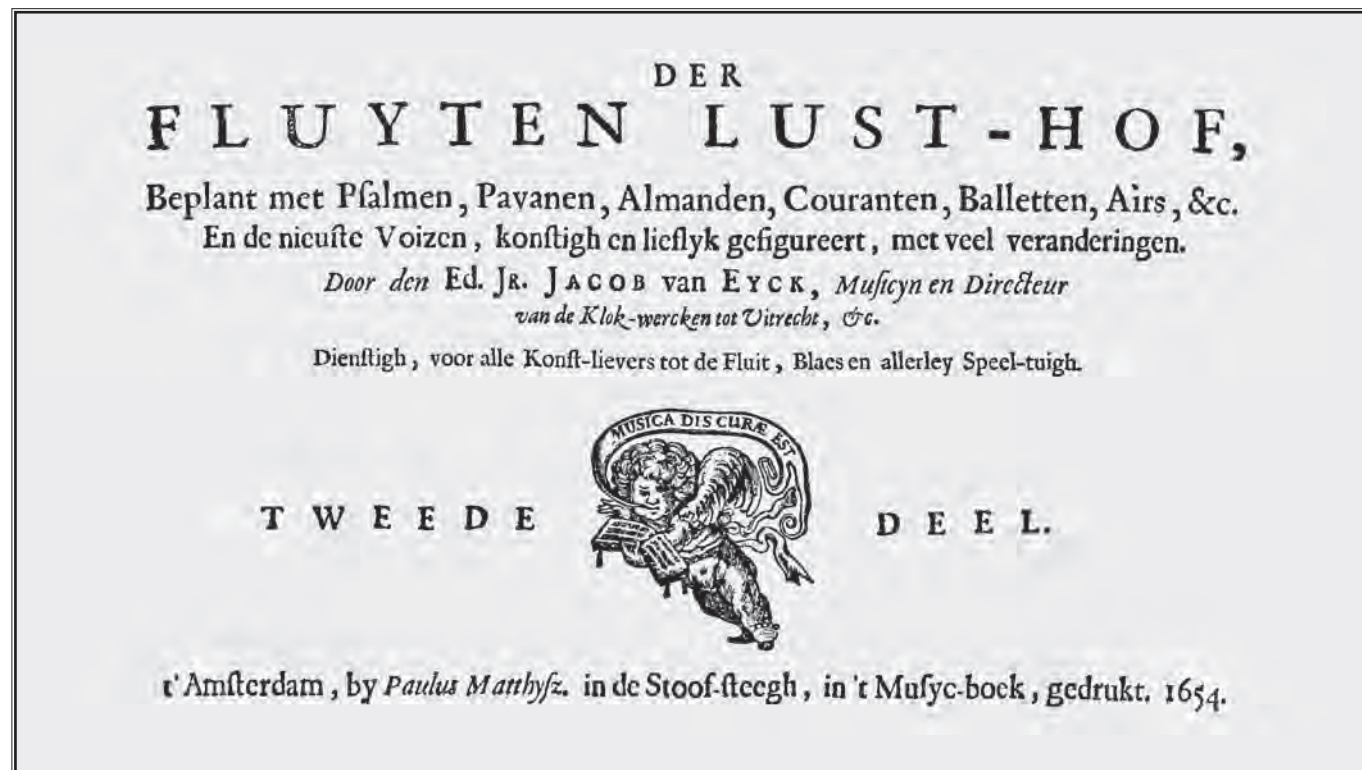
>Inhoud

Thiemo Wind	4	'In Fluyt en Klokken-spel een aller eeuwen wonder' Jacob van Eyck: stadsbeiaardier, klokkendeskundige, blokfluitist en componist
Kees Smit	10	De unieke aantekeningen van een advocaat-historicus Na de Monumenta nu ook de Inscriptiones van Buchelius op internet
Bettina van Santen	13	'Op Soestbergen liggen de doden er mooi en ruim bij' Interview met Willem van Dijk, oud-hoofd begraafplaatsen gemeente Utrecht
Albert van der Zeijden	16	De Begraafplaats Soestbergen als funerair erfgoed Boekbespreking
Jaap Röell	18	De beeldende kunst beoefenen en kunstzin verspreiden Serie 200 jaar Genootschap Kunstliefde - 1
	23	Afscheid van mr. P.A. Blok
	24	Literatuursignalement
	25	Agenda en berichten

‘In Fluyt en Klokken-spel een aller eeuwen wonder’

Jacob van Eyck: stadsbeiaardier, klokkendeskundige, blokfluitist en componist

Titelpagina van Jacob van Eycks *Der Fluyten Lust-hof*, tweede deel (tweede druk, 1654).

Op 26 maart 1657 overleed Jonker Jacob van Eyck, de ‘Stichtsche Orfeus, eer en roem der konstenaren’. Met hem verloor Utrecht zijn belangrijkste muzikale zoon.

Meer dan dertig jaar had Van Eyck de stad gediend als beiaardier en klokken-deskundige. Met zijn blokfluit vermaakte hij de wandelaars op het Janskerkhof.

Van Eycks virtueuze muziek uit *Der Fluyten Lust-hof* wordt nog altijd gespeeld, wereldwijd. Dit jaar is het 350 jaar geleden dat hij stierf.

THIEMO WIND

Van Eycks begrafenis in de Reguliers- of Weeskerk, schuin tegenover het huis aan de Oudegracht waar hij had gewoond, kan geen Utrechter zijn ontgaan. Het groot gelui van de Domtoren en de klokken van de Jacobikerk beierden drie uur. Ook de luider van de Janskerk kwam die dag in actie. Het was duidelijk: hier werd een

heer van stand begraven. De predikant Lambertus Sanderus uit De Bilt schreef een rouwklacht, en verzorgde ook het vierregelige grafschrift (het graf zelf bestaat niet meer):

‘Van Eyk, van’t braav’ geslagt der
Baxen, leyd hier onder;
God nam’t hem in het oog, maar

gaf’t hem weer in’t oor,
In mond en vingeren, en scherp-
heydt van gehoor:
In Fluyt en Klokken-spel een aller
eeuwen wonder.’

De dichter verwijst naar de blindheid die de musicus vanaf zijn geboorte met zich meedroeg. Zijn indrukwekkende carrière maakte hij met ‘geleende ogen’.

Elf kannen wijn

Jacob van Eyck was niet uit Utrecht afkomstig. Hij kwam vermoedelijk ter wereld in Heusden, het strategisch gelegen vestingstadje bij ’s-Hertogenbosch, daar waar de hertogdommen Brabant en Gelre en het graafschap Holland aan elkaar grensden. Zijn ouders Godenaert van Eyck en Heilwich Backx, beiden van adel, hadden al vroeg de zijde gekozen van de Opstand, het

verzet tegen Spanje. Godenaert was ontvanger-generaal van de contributiën in Brabant en in die functie niet van onbesproken gedrag. Hij bleek niet bij machte een deugdelijke administratie te voeren. De kwestie liep dusdanig uit de hand, dat hij in januari 1589 in hechtenis werd genomen op last van de Raad van State en de Staten-Generaal. Ontslag volgde. Pas in 1599 durfde hij het weer aan zijn diensten aan te bieden. Als commissaris van de monstering (inspecteur van de troepen) werd hij naar Oostende gestuurd, dat een zware belegering te verduren had. In 1604 is Godenaert overleden.

Op 8 maart van dat jaar nomineerde niemand minder dan stadhouder prins Maurits de blinde jonker Jacob van Eyck als opvolger in een vicarie, die overigens naar een ander ging. Was dit wellicht bedoeld als een vorm van wezenpensioen? Voor een blinde jongeman waren de mogelijkheden deel te nemen aan het arbeidsproces beperkt.

Hoe het ook zij, in Heusden heeft Van Eyck zijn vaardigheden als klokkendeskundige ontwikkeld die hem tot over de landsgrenzen faam zouden bezorgen. Het is opmerkelijk, omdat Heusden slechts één klein carillon bezat in de toren van het stadhuis. De functie van beiaardier heeft hij er officieel nooit vervuld, dat ambt behoorde toe aan de plaatselijke organist.

Het vroegste document dat van zijn bemoeienis met het carillon getuigt, dateert van 27 maart 1619. Op die dag - Van Eyck liep inmiddels tegen de dertig - treffen we hem aan in het gezelschap van de klokkensteller Adriaen Jansz van Cuyck, klokkenma-

Engels Nachtegaeltje, gebroocken van J. IACOB van EYCK.

ker Isaac Joris uit Rotterdam (die het Heusdense torenuurwerk onderhield), slotenmaker Corst Segersz, de Heusdense stadsorganist Dirck Jansz de Poorter en een leidekker. De heren consumeerden tijdens hun vergadering elf kannen wijn, goed voor een declaratie van zes gulden twaalf stuivers. Hun bespreking had de vervaardiging van een nieuwe speeltafel voor het carillon in de toren van het stadhuis als onderwerp. Van de aanwezigen bezat Van Eyck klaarblijkelijk de meeste autoriteit. Toen de speeltafel eenmaal gereed was, verklaarde de smid in een specificatie dat 'Joncker Jacob van Eyck eenen nieuwen stoel omme te beyeren [heeft] doen maecken.' Hier manifesteert Van Eyck zich voor het eerst, althans gedocumenteerd, als technisch deskundige op het gebied van de beiaard.

De voorslag versteken

Toen Heusden twee jaar later door de dood van De Poorter zonder organist/beiaardier en zonder klokkensteller kwam te zitten, kreeg Van Eyck zijn eerste echte aanstelling: vanaf 1 januari 1622 mocht hij de voorslag van het automatische speelwerk versteken. Dit hield in dat hij met toonstiften - metalen pinnen - de melodieën aanbracht op de speeltrommel, die voor de klokslag (vandaar de

term 'voor-slag') automatisch in werking werd gesteld door het torenuurwerk. Zo gebeurt het tot op de dag van vandaag. (Het systeem is vergelijkbaar met een cilinderspeeldoods.)

Zolang de benoeming van een nieuwe organist/beiaardier op zich liet wachten, mocht Van Eyck klaarblijkelijk ook hand- en voetmatig op de beiaard spelen, getuige een kwitantie van de timmerman na het verrichten van enkele aanpassingen. Zo verlaagde hij de speelbank. Daaruit kan mogelijk de conclusie worden getrokken dat Van Eyck uitzonderlijk klein van stuk is geweest. In een Utrechts gedicht van ongeveer twintig jaar later wordt hij 'Eyckje' genoemd, zoals we nog zullen zien.

Voor het versteken ontving Van Eyck halfjaarlijks f 15,-. Uit kwitanties blijkt dat het werk maandelijks gebeurde. Het betrof slechts een benoeming 'bij surrogatie', een vervanging van tijdelijke aard. Omdat de nieuw aangestelde organist deze kunst niet beheerste, bleef Van Eyck dit werk verrichten. Intussen ging hij door met het verbeteren van het instrument. In de nazomer van 1623 werd de geschutsgieter Aernout Pietersz Gossa besteld om op advies van Van Eyck twee speelklokken en de slagklok in hun klank en resonantie te verbeteren. Teneinde dit te bereiken

Begin van het 'Engels Nachtegaeltje', uit Der Fluyten Lust-hof, eerste deel (21649), fol. 34a.

Jacob van Eyck (zittend)
keurt de klokken van de
gebroeders Hemony
Romantisch impressie uit
W.J. Hofdijk, *Lauwerbladen uit Neêrlands gloriekrans*, I [1875]
Collectie auteur

kapte Gossa metaal weg uit de kruin van de klok, een klus die hij uitvoerde 'tot pereykel van sijn leven'. Hier zien we Van Eyck in volle gang als campanoloog, bekend met de relatie tussen de vorm van een klok en haar klank. Het blijft een volstrekt raadsel hoe hij in het kleine Heusden deze kennis heeft kunnen ontwikkelen. Uiteindelijk zal Van Eyck zelf tot het inzicht zijn gekomen dat één bescheiden stadscarillon onvoldoende voor hem kon betekenen, wilde hij zijn inmiddels bewezen capaciteiten optimaal benutten. Ook zal hij steeds duidelijker de noodzaak zijn gaan voelen op eigen benen te leren staan. De blinde jonker woonde nog bij zijn moeder thuis. In 1623, zijn

dertigste levensjaar ruim gepasseerd, sloeg hij zijn vleugels uit. Veertig kilometer noordelijk lag Utrecht. Daar zou hij een nieuwe bestemming vinden.

'Musicyn en directeur'

Het carillon van de Domtoren vormde de aanleiding voor zijn eerste bezoek. Dit instrument was in 1617 door Hendrik Aeltz van Meurs gegoten en bevatte slechts twaalf klokken. Van Eyck drong onmiddellijk aan op verbeteringen van het handwerk en keerde het volgende jaar een periode van drie maanden terug voor het plaatsen van een nieuwe beierstoel. Bij dat tweede bezoek verklaarde hij zich wel in de stad te willen vestigen, 'als hij

maer hadde vier hondert gulden sjaers, daer op hij als een blind man, die hulp moet hebben, soberlick enough sich soude moeten gedaan'. De salarisonderhandelingen met de stadsoverheid en het Domkapittel wilden niet erg vlotten, aangezien de zelfbewuste Van Eyck voet bij stuk hield. Op 7 maart 1625 ten slotte werd zijn jaarwedde vastgesteld op f 350,-. Later dat jaar begon hij met de uitbreiding van de Dombeiaard van twaalf naar achttien klokken.

In 1626 leende Van Eyck een bedrag van f 300,-, bijna een jaarsalaris. Hieruit is wel geconcludeerd dat hij in zijn vroegste Utrechtse jaren moeite heeft gehad financieel rond te komen. Waarschijnlijker is echter dat hij het geld tijdelijk nodig had, ter voorfinanciering van een nieuwe speelstoel die hij dat jaar installeerde in de toren van de Grote of St.-Jacobskerk van Den Haag. Het neemt niet weg dat Van Eyck in 1628 verzocht om verhoging van zijn traktement. Hierin werd voorzien, op een aantal voorwaarden. Allereerst moest hij twee leerlingen aannemen die in geval van overlijden zijn plaats konden innemen. Ook diende hij de technische supervisie op zich te nemen over de klokken van de belangrijkste Utrechtse kerken en het stadhuis. Daarmee werd Van Eyck 'Musicyn en Directeur van de Klok-werken tot Utrecht, &c.', zoals de titelpagina's van *Der Fluyten Lust-hof* zo trots vermelden. Het aannemen van leerlingen zorgde wel voor een probleem. Waar konden deze kinderen oefenen, anders dan op de toren? Daarom verzocht hij om de aanschaf van een oe-

fenklavier met dertig kleine klokjes, dat een plaats kreeg in zijn woning. Van Eyck droomde hardop van een dertigkloks carillon in de Dom, een droom die pas enkele jaren na zijn dood werkelijkheid zou worden.

Begin jaren dertig bemoeide Van Eyck zich uitgebreid met de installatie van een carillon in de toren van de Jacobikerk. In 1632 werd hij bovendien aangesteld als beiaardier van de Janskerk, die aan de zuidkant een (niet meer bestaande) klokkentoren rijk was. Zo breidden zijn werkzaamheden zich als een olievlek over de stad uit. In 1645 werd hij ook nog eens beiaardier van de Jacobikerk en het Stadhuis. In de tussentijd zag Van Eyck nog gelegenheid zijn diensten elders aan te bieden. Verschillende steden hebben zijn hulp ingeroepen voor de verbetering van bestaande carillons of de vervaardiging van nieuwe: Den Haag (1626), Bergen op Zoom (1632), 's-Hertogenbosch (1640-41), Zutphen (1645-46), Deventer (1646-1647), Arnhem (1650, 1652) en Nijmegen (1651).

Van Eycks klokkenkunst

Waaruit bestond nu die bijzondere kennis waarover Van Eyck als enige beschikte? Hij ontdekte hoe de boventoonstructuur van een klok is samengesteld, hoe de vorm van een klok de klank beïnvloedt en daarmee hoe de klank en toonhoogte van een klok kunnen worden veranderd. Met andere woorden: hij kon klokken bijstemmen. Een vals carillon kon zodoende worden verbeterd, en klokken van verschillende origine konden tot een klinkend akkoord worden samengevoegd. In een voormalige bisschopsstad als Utrecht was dit een uitkomst.

Sinds de Alteratie, de overgang naar het protestantisme, hadden tal van kloosters en conventen hun oorspronkelijke functie verloren, veel klokkenbezit leek om een nieuwe bestemming te smeken. Toen Van Eyck in 1628 een voorstel deed het Domcarillon tot dertig klokken uit te breiden, gaf hij er een lijstje bij met Utrechtse klokken die hiervoor in aanmerking kwamen. Voor de ontleding van de boventoonstructuur had Van Eyck een bijzondere methode ontwikkeld. Hij bracht zijn gelaat bij de rand van de klok en floot met zijn mond verschillende toonhoogten, net zolang tot de klok door resonantie de toon overnam. Van Eyck demonstreerde deze analytische methode aan Constantijn

Huygens met behulp van een kristallen glas. In 1639 schreef Huygens hierover brieven aan de Franse wijsgeer en muziekgeleerde Marin Mersenne en aan de Haarlemse muziektheoreticus Joan Albert Ban. Mersenne was er al eerder op geattendeerd door de filosoof René Descartes, die een jaar in Utrecht woonde en van Jacob van Eyck een demonstratie had gekregen op de Domtoren. Ook Isaack Beekman deed er in zijn *Journal* verslag van. Zo was de hele intellectuele elite van West-Europa op de hoogte van wat deze blinde jonker had ontdekt.

Van Eycks kennis kon tevens in praktijk gebracht bij het gieten van nieuwe klokken. Van beslissende betekenis is zijn samen-

J. Rz. van den Berch, *Het Janskerkhof*, gezien vanuit zuidelijke richting, 1604
HUA, Collectie Beeldmateriaal

De gedenksteen op
het Domplein
Foto: Thiemo Wind

werking geweest met de klok-
kengieters François en Pieter He-
mony, die afkomstig waren uit
Lotharingen. In 1642 vervaardig-
den zij hun eerste Nederlandse
carillon, voor de Wijnhuistoren
van Zutphen. Daarna kwam De-
venter aan de beurt. En dat al-
les met medewerking van Van
Eyck. Uiteraard probeerde de
jonker ook Utrecht aan instru-
menten van Hemony te helpen.
De Jacobikerk had in 1653 de
primeur. Dit instrument is niet
bewaard gebleven, het stortte
naar beneden bij de tornado die
Utrecht in 1674 trof. Het kleine
Hemony-spel van de Nicolaïkerk
is er nog wel. Van Eyck heeft het
echter nooit kunnen bespelen,
het werd er geïnstalleerd in het
voorjaar van 1657, toen de mees-
ter al op zijn sterfbed lag. De
plaatsing van een Hemony-bei-
aard in de Domtoren heeft hij
niet mogen beleven, die droom
is pas in 1664 werkelijkheid ge-
worden. Een Hemony wordt nog
altijd beschouwd als de Stradi-
varius onder de carillons.

Der Fluyten Lust-hof

Als beiaardier van de Janskerk
kreeg Van Eyck in 1632 de op-
dracht alle zondagen en vrij-
dagen 's ochtends van 11 tot 12
uur te spelen, en van mei tot

Domschermis vier avonden per
week een uur 's avonds na het
eten. Met deze laatste verplich-
ting zal ook zijn gewoonte een
aanvang hebben genomen om
op zomeravonden blokfluit te
spelen op het Janskerkhof. De
Utrechters waren trots op deze
luthof, de tweede groenvoor-
ziening van de stad. Hier ging
de burgerij op zomeravonden
uit wandelen en konden jon-
gelui op vrijersvoeten elkaar in
het schemerduister ontmoeten.
De dichter Regnerus Opperveldt
maakte melding van Van Eycks
bespelingen in zijn *Ultrajectina
Tempe, ofte S. Jans Kerck-Hoffs
versch wandel-groen* (1640):

'Maar wat schelter in mijn ooren,
Dat soo vrolick sich laat hooren?
't Is de soete klokke klanck,
Eyckje singt zijn hellen sanck,
Eyckje comt ons Pleyn vereeren,
En de klokjes spreekken leeren,
Schaertert door de teere blaen
Datse we'er geluydtjes slaen.
Daer begint hy op zijn fluydtje;
Dat was't! O! wat liever tuytje!
(Wech nu loome lompery!)
Of ick inden hemel sy?
O! vergoode Palmer-gaetjes,
O! wat bovenmenschte maetjes
Vloeyen uyt u konstich rondt
Van een rappen aessem-mondt.'

Sanderus herinnerde aan deze
avondbespelingen in zijn rouw-
klacht. Het carillon van de Jans-
kerk was met een gering aantal
klokken uitgerust, de muzikale
mogelijkheden waren beperkt.
Het lijdt daarmee weinig twijfel
dat het blokfluitspel voor Van
Eyck een ideale uitlaatklep is ge-
weest voor de virtuoze kanten
van zijn muzikantschap.
Het Kapittel van St. Jan verhoog-
de in het voorjaar van 1649 Van

Eycks beiaardierstractement met
f 20,- per jaar, 'mits dat hij de
wandellende luijden opt kerckhoff
sommijlen savons mit het geluyt
van sijn fluytien vermaecke'. Er
was een goede aanleiding om tot
honorering over te gaan van een
traditie die al jaren bestond. In
datzelfde voorjaar had Jacob van
Eyck met variaties op Psalm 150
en de woorden 'Ik eyndige' een
punt gezet achter de publicatie
van zijn blokfluitrepertoire. *Der
Fluyten Lust-hof* was in twee de-
len en drie etappes gedrukt door
Paulus Matthijsz, die zijn boek-
drukkerij had in de Amsterdamse
Stoofsteeg.

In 1644 was het eerste boekje
verschenen, toen nog met de ti-
tel *Euterpe oft Speel goddinne I*.
Het volgende deel uit 1646 heet-
te *Der Fluyten Lust-hof II*. Drie
jaar later bereikte de publicatie
haar voltooiing met een uitge-
breide, tot *Der Fluyten Lust-hof I*
omgedoopte versie van *Euterpe*.
Nieuwe drukken uit 1654 (twee-
de deel) en ca. 1656 (eerste deel)
wijzen op een niet geringe popu-
lariteit. Het oeuvre omvat bijna
150 eenstemmige composities.
Voor vijf duetbewerkingen (1649)
moet Van Eycks uitgever Paulus
Matthijsz verantwoordelijk wor-
den gehouden.

Van Eyck droeg *Der Fluyten Lust-
hof* op aan Constantijn Huygens,
die een verre verwant van hem
was. In een brief die in 1644 het
presentexemplaar van *Euterpe*
vergezeld, sprak hij Huygens
aan als 'Mijn Ed. Heer ende Neeff'.
En passant deed Van Eyck het ge-
durfde verzoek of Huygens de
notentekst zou willen controle-
ren 'oft saeck waer, datter eenige
abuijsen, ofte fauten mochten
gecommitteert wesen, soo in 't
overschrijven als in 't drucken.'

De blinde Van Eyck had zijn muziek immers moeten dicteren.

Hoe virtuoos de kunst was die hij in Utrecht vertoonde, bewijst het repertoire. Los van enkele preludia en fantasia's vormen variatiewerken het overgrote bestanddeel van *Der Fluyten Lust-hof*. Als thema's koos Van Eyck de bekende melodieën van die tijd, waaronder Geneefse psalmen en buitenlandse airs. Dit repertoire speelden beiaardiers ook op de toren. Tot de bekendste stukken behoren tegenwoordig zijn variaties op 'Doen Daphne', Giulio Caccini's 'Amarilli mia bella', John Dowlands 'Lachrymae' en het 'Engels Nachtegaeltje'.

Het variatieproces werd plastisch 'breken' genoemd. De noten van de thema's werden in de variaties gebroken, omgezet in groepjes omspelande noten van een geringere duur, onder handhaving van het basistempo. De uitkomst van dit diminutieproces is een almaar toenemende virtuositeit, totdat in de laatste variatie 1/16e of zelfs 1/32e noten het beeld bepalen. Aangezien Van Eyck de werken uit *Der Fluyten Lust-hof* oorspronkelijk voor eigen gebruik heeft ontwikkeld, leggen ze onduidelijk rekenschap af van zijn technische capaciteiten.

Virtuositeit in de zin van vlugheid was in de 17e eeuw geen negatief geladen begrip, als spanningsverhogend verschijnsel was het een algemeen geaccepteerd en gewaardeerd element van de muziekpraktijk. Verschillende van Van Eycks bewonderaars maakten melding van deze bekwaamheid. We zagen hoe de genoemde Opperveldt in 1640 berichtte over Van Eycks 'rappen aessem-mond'. Thomas Asselijn loofde in 1646 zijn 'maetigh [regelmatig] vingre

danssen', terwijl Lodewijk Meijer in zijn elegie op Van Eycks dood schreef over 'die handen die met konstelyke vingeren, op klokklavier en pyp [= fluit] zo wis en snel' konden spelen.

Sporen van Van Eyck

Van Eycks laatste jaren werden door een afnemende gezondheid getekend. Zijn assistent Johan Dicx kreeg eind 1655 toestemming de meester te vervangen 'gedurende zijn indispositie'. Dicx woonde met zijn gezin aan het Oudkerkhof, maar kocht in 1656 het huis aan de Reguliersbrug (Weesbrug) waar Van Eyck woonruimte huurde, zonder twijfel om Van Eyck gedurende diens laatste levensdagen te kunnen verzorgen. (De woning aan de Oudegracht draagt tegenwoordig het huisnummer 262.) Nadat Van Eyck op 26 maart 1657 was gestorven, volgde Dicx hem in de meeste functies op. Hij was ook de belangrijkste erfgenaam van de blinde musicus, die altijd vrijgezel was gebleven.

Nog wekelijks bespeelt de huidige Dombeiaardier Arie Abbenes de Hemony-carillons van de Dom en de Nicolaïkerk, die er zonder de specialistische kennis van Van Eyck niet waren gekomen. En nog vele malen per dag zetten de uurwerken van deze torens het automatisch spelwerk in beweging. Er is meer in de stad dat aan de blinde musicus herinnert. In 1982 werd ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de 'Stichting Jr. Jacob van Eyck' in de Janskerk een klokje ingewijd ter nagedachtenis van de blinde musicus, met als randschrift: 'Ziel de fluit / hartslag de toren / gaf hier Van Eyck / dies laat ik horen.' Met het

Van Eyckjaar 2007 in zicht heeft burgemeester Annie Brouwer Korf op 3 juli 2006 een liggende gedenksteen voor de Utrechtse Orpheus onthuld op het Domplein, schuin onder de toren.

Verder leeft Van Eyck vooral voort door zijn composities. De werken uit *Der Fluyten Lust-hof* behoren wereldwijd tot de standaarduitrusting van de professionele blokfluitist. Uit het promotieonderzoek dat de schrijver van dit artikel heeft verricht, is naar voren gekomen dat in het fluitrepertoire tevens carillonmuziek versholten zit, zodat ook de beiaardiers nu aan hun trekken komen. Dit jaar zal Jacob van Eyck postuum *composer in residence* zijn tijdens het Holland Festival Oude Muziek.

Thiemo Wind, musicoloog en musicus, is muzikeredacteur van *De Telegraaf*. In 2006 promoveerde hij aan de Universiteit Utrecht op de dissertatie *Jacob van Eyck en de anderen*, een monografie over het Nederlandse solorepertoire voor blokfluit in de Gouden Eeuw.

Literatuur

Baak Griffioen, Ruth van, *Jacob van Eyck's 'Der Fluyten Lust-hof' (1644-c1655)* (Utrecht 1991).

Eyck, Jacob van, *Der Fluyten Lust-hof*. New Vellekoop Edition, ed. Thiemo Wind (Naarden-Huizen 1986-1988), in 3 delen.

Hul, Dick van den, *Klokkenkunst te Utrecht tot 1700. Met bijzondere aandacht voor het aandeel hierin van Jhr. Jacob van Eyck* (Zutphen 1982).

Wind, Thiemo, *Jacob van Eyck en de anderen. Nederlands solorepertoire voor blokfluit in de Gouden Eeuw* (Diss. Utrecht 2006). Een Engelstalige editie zal medio 2007 verschijnen bij de Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis.

De unieke aantekeningen van een advocaat-historicus

Blz. 133 van de *Inscriptiones* over de graven in de kerk van IJsselstein.

Begin 17e eeuw bezocht Arnoldus Buchelis talloze kerken, kloosters en andere gebouwen en legde in tekst en tekeningen vast wat hij tegenkwam aan opschriften, heraldiek en ander opmerkelijks. Zijn manuscripten *Monumenta* en *Inscriptiones* zijn een schatkamer voor onderzoek naar wat in vele gevallen voorgoed verdwenen is. Na de *Monumenta* is nu ook de *Inscriptiones* integraal te raadplegen op internet.

KEES SMIT

Buchelius staat volop in de belangstelling. De 21e eeuw is begonnen met twee proefschriften over hem, in 2000 dat van Judith Pollmann, in 2001 dat van Sandra Langereis. In februari 2002 werd de *Monumenta* van Buchelius online toegankelijk gemaakt op de website van Het Utrechts Archief. Sindsdien kan iedereen wereldwijd elke bladzijde van dit moois bekijken, in kleur en na één muisklik met transcriptie en vertaling. Sinds kort geldt dat ook voor de

Inscriptiones, een manuscript dat Noord- en Zuid-Nederland behandelt, te beginnen met de provincie Utrecht. Dit handschrift is in te zien via de site van de Universiteitsbibliotheek.

Het veldwerk van Buchelius

De advocaat Aernout van Buchell of Arnoldus Buchelius (1565-1641) hield zich met geschiedenis bezig en specialiseerde zich in genealogie en heraldiek, en dan vooral die uit Utrecht en de Nederlan-

den. Hoewel hij nauwelijks publiceerde, genoot Buchelius gezag in kringen van historici, omdat hij kritisch omging met de bronnen. Zijn vriend Cornelis Booth kocht direct na Buchelius' dood in 1641 zijn oudheidkundige manuscripten aan, terwijl zijn omvangrijke bibliotheek geveild werd.

In 1906 kwam de *Monumenta* in het bezit van het Utrechtse Gemeentearchief terwijl de *Inscriptiones* door de Universiteitsbibliotheek verworven werd. In de handschriftencatalogus staat als nr.1648 *Inscriptiones monumentaque in templis et monasteriis Belgicis inventa*, ofwel, *Opschriften en gedenktekens in kerken en kloosters in Noord- en Zuid-Nederland*, met aantekeningen in het Latijn, Nederlands en Frans.

Zowel de *Monumenta* als de *Inscriptiones* zijn de weerslag van jarenlange notities van Buchelius. Hij maakte in allerlei kerken, kloosters en andere gebouwen aantekeningen van wat hem interesseerde. Dat waren vooral opschriften op grafzerken en grotere grafmonumenten. Daarnaast noteerde hij wat er op rouwborden, memorietafels en in glas-in-lood ramen te zien was. Veel ramen werden na de reformatie vervangen door helder glas, en wat Buchelius erover opschreef, vinden we vaak nergens anders meer. Maar ook grafstenen konden verslijten of opgeruimd worden. Hij moest zelf al vaak constateren dat hij de wat oudere zerken niet meer kon ontcijferen.

Wetenswaardigheden

De *Monumenta* gaat in zijn geheel over de stad Utrecht en een aantal dorpen in de omgeving (Kortenhoef, Maarssen, Houten,

Maartensdijk, Westbroek, Tienhoven en Breukelen, en abusievelijk ook Beusichem, Zoelmond en Buren, die in het andere boek thuishoren). De *Inscriptiones* valt in twee delen uiteen, Noord- en Zuid-Nederland. De eerste 38 bladzijden besteedt Buchelius aan het Sticht en omgeving: Amersfoort, Rhenen, Wijk bij Duurstede, Montfoort, maar ook plaatsen die net over de grens van het Sticht lagen, zoals Naarden en wat dorpen en stadjes in de Betuwe. Wat verderop in het manuscript behandelt hij IJsselstein (toen nog Hollands) en Vianen.

Het uitvoerigst is Buchelius over Amersfoort en omliggende dorpen, waar hij vier dichtbeschreven bladzijden voor uittrekt. In de St. Joriskerk noteerde hij diverse grafschriften en gedichten. Als gereformeerde spreekt hij met minachting over de Lieve-Vrouwekerk 'met een Mariabeeldje, of liever een afgodsbeeldje, waar veel fabeltjes over verteld worden'. Maar een bladzijde verder matigt hij zich: 'De kroniek van het Amersfoortse Agnietenconvent vertelt over het beeldje van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort, zoals het genoemd wordt. Het was door een zekere Geertgen Arends, uit Nijkerk, die naar Amersfoort gegaan was om haar leven in een klooster door te gaan brengen, in het stromende water gegooit.' Over Soest en de Heiligenberg vertelt hij wat bijzonderheden, bijvoorbeeld over het Picardiërsdal, genoemd naar de soldaten van Filips van Bourgondië in 1427.

In Rhenen, aldus Buchel, 'ligt in het minderbroederklooster (volgens Butkens) het graf van de heren van Lynden of Sonk (als

men het geloven mag), met zestien wapens of kwartieren (enz.). Maar het is evident dat dit kletspraat is, want er is daar nooit een dergelijke grafsteen of [koperen] plaat geweest'. Christoffel Butkens (1591-1650), prior van een Antwerps klooster, schreef een fraai uitgegeven boek over het geslacht Van Lynden, waar Buchelius graag, maar ook kritisch, gebruik van maakte. Deze Butkens moet het bij Buchelius steeds weer ontgelden. In Wijk bij Duurstede, zo verhaalt hij vervolgens, 'is het koor van de kerk grotendeels door brand verwoest, ook de as van bisschop David van Bourgondië zelf is hier toen uit zijn loden omhulsel in de aarde terecht gekomen.' Hij vermeldt een aantal wetenswaardigheden uit het Maria Magdalenaklooster en de Grote Kerk.

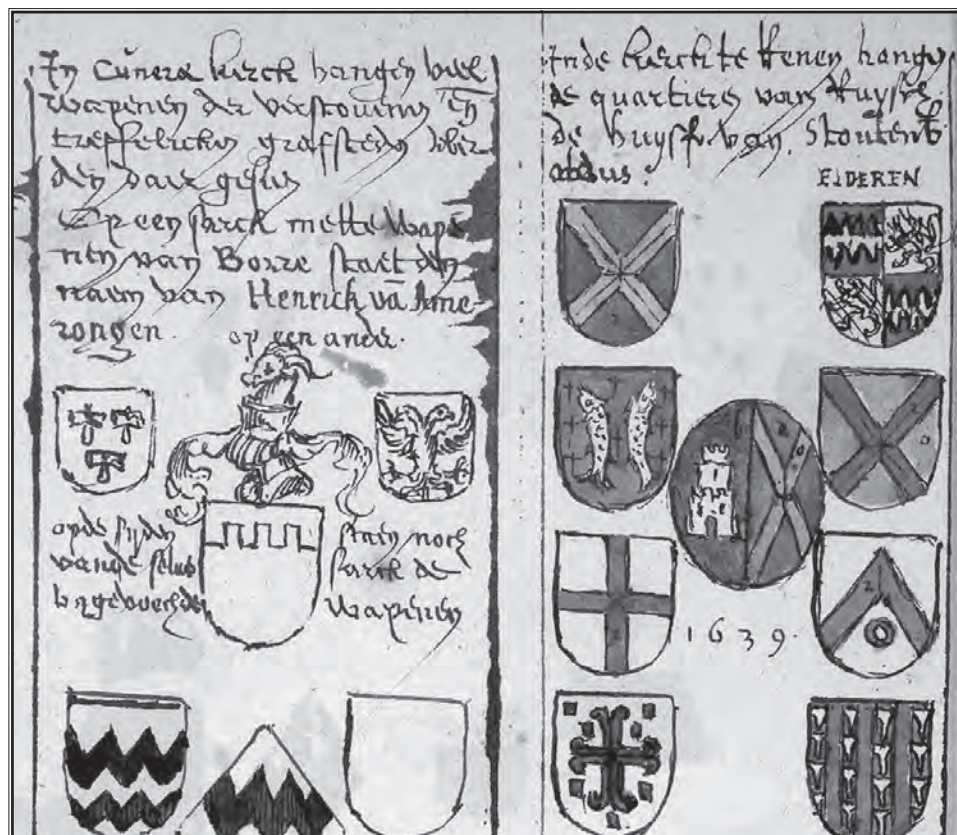
Beschrijving van het graf van Dirk Canter in Vollenhove (Inscriptiones, blz. 13).

De Monumenta en Inscriptiones

Op het eerste gezicht lijkt de *Inscriptiones* als twee druppels water op de *Monumenta* maar er zijn toch grote verschillen. De *Inscriptiones* telt 265 beschreven pagina's, 199 blanco, totaal 464. Er zijn 196 bladzijden met tekeningen, waarvan maar 11 helemaal zonder kleur; en daarnaast 69 met alleen tekst. De *Monumenta* telt 310 beschreven pagina's, slechts 30 blanco, totaal 340. Dat boek is dus dunner, maar telt 75 bladzijden méér die beschreven zijn. Er zijn 263 bladzijden met tekeningen, waarvan maar 7 helemaal zonder kleur; daarnaast zijn er 47 met alleen tekst. Aan de *Monumenta* heeft Buchelius dus duidelijk meer aandacht besteed, en hij heeft er waarschijnlijk ook langer aan doorgewerkt, tot kort voor zijn dood.

Het is de bedoeling dat in september 2007 beide handschriften samen op de website van zowel Het Utrechts Archief als van de Utrechtse universiteitsbibliotheek zullen staan. Nu is Buchelius' *Inscriptiones* te vinden op <http://digbijzcoll.library.uu.nl> en de *Monumenta* op www.hetutrechtsarchief.nl/buchel.asp

Dat hierna Vollenhove in Overijssel volgt, lijkt vreemd, maar hier werd in 1615 een Utrechtse politicus begraven: 'Dirk Canter uit Utrecht, die voorheen in zijn vaderstad vele hoge ambten eervol had bekleed, is later, hoogbejaard, als balling [...] gestorven en hier begraven.' De vermelding van dit grafschrift is een eerbetoon van Buchelius aan deze humanist en oud-burgemeester, die wegens een samenzwering in 1611 uit de stad verbannen werd. In de kerk van Montfoort waren uiteraard opschriften van de heren van Montfoort te vinden. In de kruising van het koor, onder de verheven tombe, die in 1629 beschadigd was door brand, lagen bijvoorbeeld Lodewijk van Montfoort en zijn vrouw begraven. In IJsselstein zag hij 'een verheven zwarte marmeren tombe omtrent vijf of zes voet hoog, en daarop ligt het beeld van een vrouw van witte steen met haar acht wapens,¹ en het volgende opschrift: 'Aleid, oudste dochter van Culemborg, vrouwe van IJsselstein, ligt hier begraven, zij stierf 21 juli 1471, bid voor haar ziel'.

Bovenste helft van blz. 6 over Rhenen. Heel wat wapens zijn niet gekleurd of zelfs maar ingevuld.

Het tweede deel van de *Inscriptiones* gaat over Brabant, dat wil zeggen de Zuidelijke Nederlanden, vooral over Antwerpen, Mechelen, Leuven en Brussel. Tussendoor vinden we van korte uittreksels uit de oorkonden van de heren van Montfoort en die van de familie Van Zwieten. Buchelius besluit met een stuk over het onrechtmatig gebruik van de titel 'jonkheer' in Utrecht.²

Jonkheer Van Rietwijk

Hij heeft in de *Inscriptiones* het een en ander ontleend aan de bekende Gijsbert Lap van Waveren en enkele anderen, maar vooral aan 'jonkheer Van Rietwijk', zoals hij hem een paar keer noemt. Aan deze tot nog toe onbekende Karel van Rietwijk heeft hij zoveel te danken, dat hij bijna als co-auteur genoemd zou mogen worden. In 1580 geboren in Maastricht,³ later woonachtig in Visé, maar regelmatig in Holland verblijvend, schreef hij tussen 1615 en 1638 een tiental brieven aan Buchelius. In de *Notae quotidi-*

*anae*⁴ vermeldt Buchelius hem eenmaal: 'Jonker van Rietwijk resideert noch tot Brussel ende meent van dese somer over te comen, dat haest soude moeten geschieden, soo de oyevaders ende swaluwen al verhuyst zijn' (eind augustus 1638). Hij deed zijn naspeuringen in de kerken van Leerdam, Oudewater, Montfoort en IJsselstein, en vooral in zijn bladzijden over de twee laatstgenoemde plaatsen leunt Buchelius zwaar op de notities van Van Rietwijk.

Een project van minstens 20 jaar

Buchelius vertelt hier en daar wanneer hij ergens aantekeningen heeft gemaakt. De oudste vermelding is van 1609, de laatste van 1623. In 1609 bezocht hij Antwerpen, en hij moet er een paar maanden gebleven zijn, want bij de minderbroederkerk zag hij een gedenkteken, dat hij in 1610 noteerde. Nog hetzelfde jaar heeft hij in Den Haag rondgekeken, in 1612-1613 is hij vaak in Leiden, maar tussendoor ook

in Amsterdam. Daarna krijgen we tien jaar geen vermelding, maar in de tussentijd zal hij heus wel veldwerk verricht hebben. In juli 1623 bezocht hij Noordwijk en Haarlem.

De boeken waarnaar Buchelius verwijst, zijn van later datum. Hij citeert uit een boek van Souterius uit 1626, een groot deel van de *Inscriptiones*, bijna twintig bladzijden, is mede gebaseerd op een boek van Jacob van Eyck uit 1628. Het laatste verschenen boek dat Buchelius geraadpleegd heeft, is dat van Rijckel uit 1631 over een Antwerpse begijn. Dit wekt de indruk dat Buchelius na zijn veldwerk, ruwweg uit de jaren 1609-1623, nog het een en ander toegevoegd heeft uit zijn grote boekenbezit, en waarschijnlijk ook uit informatie die hij van correspondenten kreeg. Hetzelfde beeld krijgen we van de *Monumenta*. Aan beide handschriften heeft hij jarenlang gelijktijdig gewerkt.

Kees Smit is neerlandicus.

Noten

- 1 Deze renaissancetombe is nog aanwezig, hoewel beschadigd na de brand van 1911, maar is minder bekend dan het graf van Gijsbrecht van IJsselstein met zijn drie familieleden (zie *Tijdschrift Oud-Utrecht* 79 (2006) 119).
- 2 HUA, archief Huis Zuylen, nr. 1585.
- 3 Simon van Leeuwen, *Batavia illustrata ofte Verhandeling van de oorspronck, zeden, staat en godsdienst van de oude Batavieren* ('s-Gravenhage 1685) 1072.
- 4 Door J.W.C. van Campen gepubliceerd in 1940.

‘Op Soestbergen liggen de doden er mooi en ruim bij’

Willem van Dijk
Foto: Bettina van Santen

In 2005 nam Willem van Dijk na ruim 30 jaar afscheid als hoofd begraafplaatsen van de gemeente Utrecht. Soestbergen, waarover net het boek van Edwin Maes verschenen is, is zijn favoriete kerkhof. Een interview over de herwaardering voor monumentale graven, de ecologische waarde van de begraafplaats, veranderde rituelen en bijzondere wensen van nabestaanden.

BETTINA VAN SANTEN

Wanneer ben je begonnen?

‘Ik werd in 1972 aangesteld als opzichter met een hoofd en een directeur boven me. Dat was in het kader van een groot restauratieplan voor de oudste begraafplaatsen Soestbergen en Kovelswade. Daarvoor had de gemeente veel geld uitgetrokken, omdat er een enorme achterstand in het onderhoud

bestond. Later ben ik langzaam doorgegroeid naar hoofd van alle Utrechtse begraafplaatsen te weten Soestbergen, Kovelswade, Tolsteeg en Daelwijck.’

Wat doet een hoofd begraafplaatsen?

‘Zijn belangrijkste taak is te zorgen dat de begraafplaatsen kostendekkend zijn, dus proberen

om de inkomsten te verhogen en de kosten te drukken. Met begraven op zich kun je quitte spelen door de inkomsten uit de verkoop van graven en de afkoop van het onderhoud. Maar dat geldt niet voor het onderhoud van het “park”.

Tenzij je een crematorium hebt bij de begraafplaats, want dan maak je winst. In Utrecht heeft echter alleen de vierde begraafplaats - Daelwijck - een crematorium en de vijfde in Leidsche Rijn zou er een moeten krijgen. Als dat tenminste doorgaat, want bewoners willen liever geen crematorium in hun omgeving.’

‘Verder heb je de zorg voor het personeel en voor het bomenbestand en het groen. Hoe monumentaler het groen, des te hoger de kosten. Op Soestbergen is een graf anderhalf keer zo duur als op een gewone begraafplaats. Maar de graven liggen er wel veel ruimer en mooier. Het bruto beschikbare oppervlak van en rond een graf op Soestbergen is bijna 13 m², tegenover 6 m² op een standaard begraafplaats. Het prijsverschil dat daarbij hoort, is voor de liefhebber geen probleem.’

‘Toen ik hier kwam, kon je in het oude deel van Soestbergen nog geen plek uitzoeken. Op Soestbergen en Kovelswade kon je je alleen laten bijzetten in bestaande graven. De gemeente stimuleerde het niet dat er nieuwe plaatsen werden aangeboden, daarom heb ik dat zelf later ingevoerd. Zo’n mooie begraafplaats moet je niet leeg laten “bloeden”. Het verhaal dat Soestbergen en Kovelswade vol zijn, is dan ook niet waar. Ook in de grafheuvel op Soestbergen zijn nog zo’n 75 kelders beschikbaar.’

Is er nog steeds de mogelijkheid om een 'eeuwigdurend' graf te kopen?
 'Eeuwig durend bestaat niet in Utrecht. Al in 1830 werd vastgelegd dat alleen de term "voor onbepaalde tijd" gebruikt zou worden. Dat was heel slim, want daardoor kan het grafrecht steeds overgeschreven worden op een volgende rechthebbende en zo niet, dan vervalt het aan de gemeente. Als een graf dreigt te vervallen, doen we er wel eerst alles aan om de rechthebbende te traceren: nasporen bij de gemeente Utrecht en daarna bij twee andere gemeenten, ruim een jaar lang een aandachtssticker op het graf en advertenties in diverse kranten. Soms loopt die periode uit tot drie jaar en daarna kun je met een gerust hart het grafrecht laten vervallen. Sinds enkele jaren vragen we bovendien aan Monumentenzorg om te beoordelen welke graven bijzonder genoeg zijn om toch te laten liggen. Gemiddeld komt het principe "voor onbepaalde tijd" neer op zo'n 50 jaar.'

Wat trof je aan toen je in 1972 begon?

'Het besef dat Soestbergen een monumentale begraafplaats was, was niet aanwezig. Er werd vrij ruig mee omgegaan. Talloze hekwerken en mooie stenen zijn in die jaren verdwenen en ik heb er in mijn onschuld ook aan meegedaan. Dat gold ook voor bijzondere grafbeplanting. Wat niet beviel, werd verwijderd. Er kwam wel eens iemand langs die zei "dat is een bijzonder graf", maar organisaties als De Terebinth [vereniging voor funeraire cultuur] werden pas in de jaren tachtig actief. Op een zeker moment ga je toch de waarde van een bijzonder graf zien. Gelukkig hebben de meest monumentale graven het wel al die jaren overleefd. En eind jaren negentig is de grafheuvel van Zocher gerestaureerd wat het begin is geweest van de aanpak van de monumentale graven op Soestbergen.

Die worden nu stuk voor stuk in samenwerking met de afdeling Monumenten gerestaureerd.'

'In 1972 liepen er zo'n 25 man personeel rond op de begraafplaatsen. Nu zijn dat er nog maar veertien, maar er is natuurlijk ook veel meer werk gemechaniseerd. Een andere grote verandering was het uitbannen vanaf 1995 van alle chemische onkruidbestrijdingsmiddelen en van loog en bleek waarmee grafstenen wel behandeld werden. Ecologie werd het nieuwe toverwoord.'

'Door bezuinigingen raakte ik ook drie personeelsleden en een deel van het onderhoudsbudget kwijt. Ik heb toen een nieuw beplantingsplan gemaakt met veel onderhoudsarme, maar prettig ogende onderbeplanting.

Soestbergen had van die donkere, sombere plekken waar niets wilde groeien. Met de nieuwe onderbeplanting werd het meteen een stuk vrolijker en dat resulteerde uiteindelijk ook in de aanwezigheid van 41 soorten bosvogels, wat heel bijzonder is zo dicht bij de binnenstad. Ik ben er wel trots op dat ik met mijn medewerkers met een kwart minder budget en minder mensen toch een 8 heb weten te scoren voor onderhoud.'

'Wat in de jaren zeventig ook anders was, waren bepaalde bepalingen in de gemeentelijke verordening voor de begraafplaatsen die gebaseerd is op de Wet op de Lijkbezorging. Zo mocht tot ver in de jaren zeventig alleen een staande of liggende steen geplaatst worden, wat een begraafplaats vrij een-tonig maakt. Steeds meer mensen wilden weer een ouderwetse steen met een "bakje" ervoor plaatsen. Daarvoor is de verordening toen aangepast. Net zoiets was het grafgroen. Nabestaanden wilden niet meer de kist de grond in zien zakken. Nu maken we met taxustakken een raamwerk en zakt de kist door het groen heen, dat vervolgens terugveert. Zo kijken mensen niet meer in het gat.'

Er is dus tegenwoordig veel ruimte voor individuele wensen?

'Ja, maar eigen wensen bestaan al langer. Als mensen een graf komen uitzoeken op Soestbergen en Kovelswade vraag je altijd eerst of ze de begraafplaats kennen en of ze een voorkeur hebben voor een plek of een hoek. "Wilt u dicht bij het spoor of juist helemaal niet?" "Dicht bij het spoor", zeiden dan bijvoorbeeld de kinderen van een overledene, "want Pa was een spoorfanaat en dan kan hij lekker meetrillen met de treinen." Zo heeft iedereen wel een motief. De dochters van Gerrit Rietveld, die hun vader hier wilden laten herbegraven, vonden een plek, een soort eilandje temidden van zware beuken, maar vlak tegen de Gansstraat aan. Ik vroeg nog aan ze of het niet veel te lawaaiig was daar. "Nee", was het besliste antwoord, "Pa stond midden in het leven en zo kijkt hij ook nog richting het Rietveldhuis." Ook de zware beuken op die plek - die nu gekapt zijn - spraken hen aan: "Typisch een plek voor pa, want hij was een bonkige vent."

'Sinds begin jaren tachtig is er ook een islamitisch gedeelte. De eerste islamitische uitvaart in 1972 betrof twee gastarbeiders, die omgekomen waren bij een ontploffing in de kruitfabriek van Muiden. Hun lijken mochten blijkbaar niet terug naar Marokko, waarschijnlijk omdat ze niet meer intact waren. Ze waren echt in stukken gevlogen. Later is op verzoek van de islamitische gemeenschap een speciaal gedeelte op Kovelswade ingericht. De meeste moslims willen toch in het moederland begraven worden, zelfs oud-medewerkers die vroeger zeiden dat ze zich hier zouden laten begraven. Misschien ligt de toekomst wel in een paar regionale moslimbegravingplaatsen in Nederland met eigen gebruiken en manieren. Net zoals er ook nu nog aparte Katholieke en Joodse begraafplaatsen zijn.'

*Gezicht op de Rotonde
(Grafheuvel) van de 1e
Algemene Begraafplaats
Soestbergen in 1989.
HUA, Collectie
Beeldmateriaal*

Zijn er wel eens vernielingen geweest?

‘Gelukkig maar één keer op grote schaal. Dat was in 1997, toen zijn op Kovelswade zo’n 80 graven vernield.

De verordening was toen net aangepast, zodat de rechthebbende aansprakelijk was voor beschadigingen aan het graf. Een week lang hebben we alle rechthebbenden moeten opbellen met het nieuws dat het familiegraf vernield was en dat ze zelf de kosten voor het herstel moest betalen. Na vele emotionele gesprekken waren we aan het einde van die week afgepeigerd. De daders zijn nooit opgespoord, hoewel ik aan de schoenafdrukken zag dat het om jongens van een jaar of 14, 15 ging.’

‘Verder hebben we wel eens last gehad van het stelen van bronzen letters en rond de kerst worden er vaak zijden roosjes gestolen, dat schijnt handel te zijn in die periode. Soms kwamen er medicijnstudenten die vroegen of we niet een skelet voor ze hadden, maar daar kunnen we ze natuurlijk niet aan helpen. Als een eigen graf wordt geruimd dan blijven de stoffelijke resten in principe ter plekke en worden wat dieper

begraven. De stoffelijke resten van algemene geruimde graven gaan in een aparte knekelput op de begraafplaats.’

Het verdriet van mensen, hoe ga je daarmee om?

‘Er zijn natuurlijk veel trieste zaken maar triest en leuk liggen vaak dicht bij elkaar. Ik heb met een vrouw van 35 jaar rondgereden op Tolsteeg en Soestbergen. Ze was terminaal en wilde een plek uitzoeken. We hebben heel gezellig langs allerlei plekken gereden en bij de plek die ze uitgekozen had hebben we een sigaretje opgestoken. Het was een mooi plekje in de zon en ze zei: “Als ik straks hier zo lig, dan zie ik ’s ochtends de zon opkomen.” Dat soort ervaringen geeft ook voldoening.’

‘Wat ons allemaal hier niet losgelaten heeft, was het lot van Jeroentje. Er kwam een ouderpaar met kinderwagen die een graf uitzoeken. Ik vroeg: “Voor wie is het, voor een van uw ouders?” “Nee, voor Jeroentje”, en ze wazen op de kinderwagen. Het was een jongetje van nog geen jaar oud met een stofwisselingsziekte. Als je met zulke mensen over de begraafplaats loopt om een

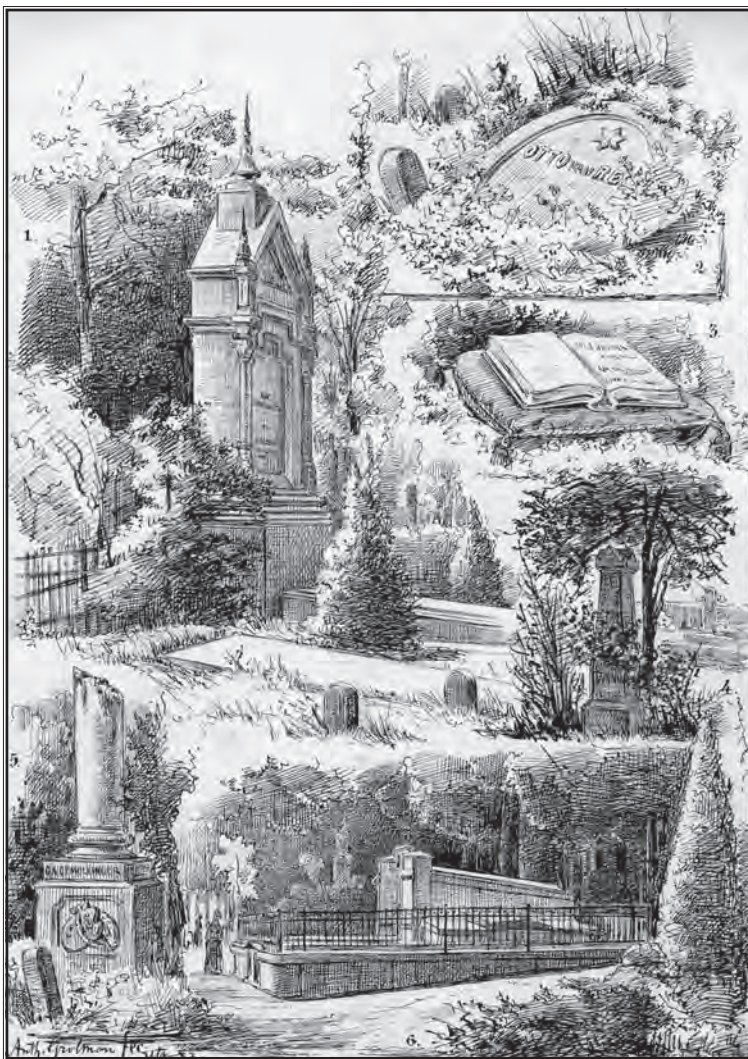
plek uit te zoeken en ze huilen, dan kost het je moeite om niet mee te huilen. De man wilde zelf graag het graf graven, maar dat kon niet. Toen hebben we op de zaterdag voor de maandag waarop Jeroentje begraven zou worden met de familie een klein beginnetje gemaakt. Het dochtertje van het gezin liep naast me te springen en te dansen onder het uitroepen van “Wij gaan Jeroentje begraven”. Dat vergeet je nooit meer.’

‘Naar aanleiding van deze ervaring heb ik met het maatschappelijk werk een project opgezet voor de medewerkers. Maar het duurde een half jaar voordat die durfden te zeggen dat ze ergens mee zaten. Pas toen de grootste en de stoerste toegaf dat hij er soms last van had, toen kwam de rest ook los. Als mensen aangenomen worden zeggen ze vaak heel stoer “Als je er niet tegen kan, moet je niet aan dit vak beginnen”. Maar hoe vaak je ook uitvaarten en begrafenissen doet, het kan nog altijd emoties oproepen.’

Bettina van Santen is werkzaam bij de sector Monumenten van de Gemeente Utrecht en redactielid van Oud-Utrecht.

De Begraafplaats Soestbergen als funerair erfgoed

Compositie door Anthony Grolman van zes grafmonumenten op de Eerste Algemene Begraafplaats Soestbergen aan de Gansstraat in Utrecht. Nr. 5 is het grafmonument van de schilder Alexander Mollinger (1836-1867), net als Grolman lid van Genootschap Kunstliefde. HUA, Collectie Beeldmateriaal

Sinds de jaren negentig verscheen er een stortvloed aan lokale publicaties over plaatselijke begraafplaatsen. Die maakt deel uit van een bredere trend om ook dat wat herinnert aan het dagelijks leven tot het culturele erfgoed te rekenen. De nu gedocumenteerde begraafplaats Soestbergen in Utrecht is in dat verband een mooi voorbeeld van ons funerair erfgoed.

ALBERT VAN DER ZEIJDEN

Utrecht mag gelden als één van de voorlopers van de recente *Welle* aan begraafplaatslectuur. Al in 1930 verscheen in het *Jaarboek van Oud-Utrecht* een nog steeds lezenswaardig arti-

kel van A.J. van der Weyde 'Over begraafplaatsen en begraven in het bijzonder te Utrecht'. Een belangrijke volgende stap, met ook een nationale voorbeeldfunctie, was in 1980 de roemruchte ten-

toonstelling *Dood en begraven*, in het Centraal Museum, naar aanleiding van het 150-jarig bestaan van de Eerste Algemene Begraafplaats Soestbergen. Deze tentoonstelling ging vergezeld van een uitstekende catalogus met artikelen gebaseerd op nieuw archiefonderzoek. Een volgende impuls kwam van de landelijke Vereniging voor funeraire cultuur De Terebinth, die in 1993 de aanzet gaf tot een grootscheeps inventarisatieproject in de provincie Utrecht. Als verantwoordelijke voor het rapport over de stad Utrecht leverde ik zelf een bijdrage aan het in 1999 verschenen *De dood onder ogen zien. Veranderende opvattingen over sterven en dood*, een publicatie van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. Op basis van dezelfde inventarisaties publiceerde Edwin Maes in 1996 in de Stichtse Monumentenreeks een vlot geschreven provinciaal overzichtswerkje.

Plek om te mijmeren

Het is dezelfde Edwin Maes die onlangs een meer gedegen en uitgebreider boekwerk publiceerde over de geschiedenis van wat ongetwijfeld de belangrijkste begraafplaats in Utrecht stad is: Soestbergen. In zijn studie leunt hij zwaar op bovengenoemde catalogus van het Centraal Museum, maar hij weet aan de hand van eigen archiefonderzoek ook nieuwe accenten te leggen. Het boekje bestaat uit drie delen. Het eerste deel geeft op basis van secundaire literatuur de voorgeschiedenis van dood en begraven in Utrecht van 1700 tot 1830 en eindigt met het verbod op het begraven in de kerken en het aanleggen van begraafplaats-

sen buiten de stad. Het tweede deel behandelt - mede op basis van eigen archiefonderzoek - de geschiedenis van begraafplaats Soestbergen. Dit hoofdstuk eindigt in onze eigen tijd, met de restauratiewerkzaamheden die in de afgelopen tijd ondernomen zijn. In het derde en meest omvangrijke deel wordt een overzicht gegeven van een vijftigtal bijzondere grafmonumenten.

Soestbergen is aangelegd in de zogenoemde landschappelijke stijl, door tuinarchitect Jan David Zocher. Begraafplaatsen waren in die tijd plekken om te mijmeren over sterfelijkheid en vergankelijkheid, dit sloot aan bij een nieuwe romantische gevoeligheid rondom de dood. Aan de hand van begrafenisreglementen laat Maes zien hoe een begrafenis in de 19e eeuw eruit zag, waarbij hij uitvoerig ingaat op de verschillende klassen. Minvermogenen werden bijvoorbeeld op kosten van de stad begraven met behulp van een door de stad beschikbaar gestelde lijkswagen.

Aardig zijn de anekdotes die Maes vertelt over de eerste beheerder van de begraafplaats. Deze Van Dugteren was een tamelijk onbesuisd persoon, die zonder pardon mensen van de begraafplaats verwijderde als ze hem niet de fooi gaven waar hij recht op meende te hebben. Beroeemd is het verhaal van notabele Bloys van Treslong die, terwijl hij de laatste eer bewees aan een vriend, plotseling door iemand 'bij het lijf gepakt en uit den menigte [werd] geworpen'. Vanzelfsprekend diende Bloys een klacht in en Van Dugteren kreeg het consigne om zich voortaan te onthouden van dergelijk brute acties. Begraafplaatsbeheerder

Van Dugteren woonde trouwens in een woning op de begraafplaats, waarvan hij overigens wél twee kamers ter beschikking moest houden als ruimte waar de nabestaanden na de begrafenis konden worden ontvangen.

Grafmonumenten en armengraven

Het overgrote deel van het boek, circa tweederde, is gewijd aan een beschrijving van vijftig van de meest bijzondere grafmonumenten van de begraafplaats. Dit deel is ook te gebruiken als een wandelgids. Het zijn vooral de omvangrijke monumenten die Maes een behandeling waard vindt, met als meest imposante het grafmonument van Abraham des Amorie van der Hoeven, die overigens een telg was uit een belangrijk predikantengeslacht. Naast een beschrijving van het grafmonument is steeds een korte biografie van de overledene opgenomen. Een aantal daarvan is geschreven door de Utrechtse consulente geschiedenis Fred Vogelzang. De biografietjes zijn interessant want het gaat om mensen die indertijd beroemd waren, maar inmiddels volledig in de vergetelheid zijn beland, van beroemde godgeleerden als Van Oosterzee en Doedes tot en met de evenzeer vergeten figuur van vice-admiraal Koopman. Zijn grafmonument heeft hem dan toch nog een plaatsje in de eeuwigheid verzorgd.

Wat minder aandacht besteedt Maes, jammer genoeg, aan de gewone, alledaagse grafmonumenten. Het is ook niet altijd eenvoudig om een goed beeld te geven zoals de begraafplaats er in de 19e en 20e eeuw uitgezien moet hebben. De gewone alledaagse graven zijn meestal lang geleden

al geruimd, als er al ooit een grafmarkering gebruikt is. Erfgoed wat is overgebleven - de bijzondere grafmonumenten - vertekent ons beeld van de geschiedenis.

De opgenomen foto's en plattegronden geven soms wel een idee hoe de begraafplaats er in de 19e eeuw uit gezien moet hebben. Edwin Maes merkt terecht op dat zeker in de beginperiode de begraafplaats nog vrij leeg was. In het armengedeelte stond waarschijnlijk geen enkel grafmonument. Ook in het deel van de burgerij was een persoonlijk grafmonument volgens Maes eerder uitzondering dan regel. Begraafplaatsen waren meer plaatsen om te mijmeren over de vergankelijkheid dan een plek om geliefde overledenen te bezoeken.

Gelukkig bevat het boek ook enkele foto's van niet zo bijzondere begraafplaatsarchitectuur, die echter belangrijk zijn voor een compleet beeld van de begraafplaats: de onooglijke forseabrijs bij de entree en een, toch nog aardig vormgegeven urinoir.

Tegenwoordig is de begraafplaats erfgoed geworden. Graven worden gerestaureerd en op de monumentenlijst gezet. Soestbergen heeft sinds 2001 de status van Rijksmonument, de bescherming geldt de begraafplaats als geheel, het toegangshek en negentien afzonderlijke grafmonumenten. De geschiedenis van de begraafplaats is nu ook bijgezet in een lezenswaardig boekwerk.

Albert van der Zeijden is wetenschappelijk medewerker bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur.

Edwin Maes, *Soestbergen. Utrechts aardse paradijsstun*. Foto's: Allard Willemse. Utrecht, uitgeverij SPOU, 2006. 207 pagina's; € 15,-.

De beeldende kunst beoefenen en kunstzin verspreiden

Enkele (vooraanstaande) leden van Kunstliefde ca. 1908. HUA, Archief Kunstliefde

Dit jaar viert Genootschap Kunstliefde, de oudste kunstenaarsvereniging van Nederland, zijn 200-jarig bestaan. Leden waren en zijn zowel kunstenaars als kunstliefhebbers. Conflicten zijn er altijd geweest: over al of niet tekenen naar het naakt model, over al of niet opheffen, over aansluiten bij de nieuwe kunst, over de Kunstmarkt en over het eigen tentoonstellingsbeleid. Maar in 2007 overheersen de jubileumactiviteiten.¹

JAAP RÖELL

Met een beetje goede wil kunnen we de geschiedenis van Kunstliefde terugvoeren tot 1611 toen het Utrechtse stadsbestuur de kunstschilders en beeldsnijders

in een nieuw gilde samenbracht, het St. Lucasgilde, waarvan veel bekende Utrechtse kunstschilders (de Utrechtse school) lid zijn geweest. In 1639 kregen de kunstschilders toestemming om los van de beeldhouwers een eigen vereniging te vormen, het Schilderscollege. Ook dit college had het karakter van een gilde: niemand in Utrecht mocht het schildersvak beoefenen zonder lid te zijn van het Schilderscollege. Dit duurde tot 1717 toen voor Utrechtse schilders de verplichting verviel om lid te zijn van het college en niet-kunstenaars tot het college mochten toetreden. Daardoor kreeg het Schilderscollege het karakter van een schildersgenootschap.

Een belangrijke taak van eerst het Schilderscollege en later het genootschap, was het beheren van de stadstekenacademie, die sinds 1696 in een zaal van de St. Hieronymusschool was gevestigd. De academie stond open voor leden van het college en andere talentvolle stadsgenoten. In de 18e eeuw was de stadstekenacademie weinig florerend, maar dat veranderde toen in 1804 de schilder Gerard van der Puyl (1750-1824) directeur van de academie werd. Hij wist het leerlingenaantal tot ongekende hoogte op te voeren.

De academie was intussen verhuisd naar de bovenzalen van de stadsscherschool aan de Minrebroederstraat. Van der Puyls onverwachte vertrek in 1807 naar Frankrijk - hij ging er met de kas vandoor - was het begin van het einde voor het Schilderscollege en de tekenacademie die beide in 1815 opgeheven werden.

In hetzelfde jaar dat Van der Puyl het Schilderscollege in onttredering achterliet, werd door twee oud-leden van het college, de schilders J.B. Kobell en P.C. Wonder, samen met de 'liefhebberen en werkende tekenaars' W.A. Haanebrink, F.C. Knoll en A. J. van Mansvelt, een 'modern tekengezelschap naar het gekleed model' opgericht. Pas in 1814 kreeg de vereniging de naam die zij tot nu toe draagt: (*Schilder en Tekenkundig*) Genootschap Kunstliefde.

'Werkende tekenaars' en 'liefhebberen'

Het doel van het genootschap was en is nog steeds de beoefening en aanmoediging van de beeldende kunsten - waaronder in de eerste plaats de schilder- en tekenkunst werd verstaan - en de verspreiding

Jubileumactiviteiten Kunstliefde

Exposities: Van 15 juni t/m 22 juli vindt in het *Centraal Museum* een tentoonstelling plaats waar werk te zien is van (oud-)leden van Kunstliefde zoals Dick Bruna, Pyke Koch, Dirkje Kuik, Willem van Leusden, Johannes Moesman, Piet Mondriaan, Gerrit Rietveld, Sybold van Ravestein en vele anderen. Huidige leden van Kunstliefde reageren met hun werk op deze kunstenaars.

In dezelfde periode is er een expositie in het *Dutch Design Center*, Rots- oord te Utrecht waarbij kunstenaars van Kunstliefde reageren op enkele ruimten in dit centrum en de meubelcollectie van Cees Braakman.

Publicaties: naast een bundeling van de artikelen uit de serie in *Oud-Utrecht* verschijnt een themanummer van *Nobelmagazine* over saillante details uit de recente geschiedenis van Kunstliefde, vanaf 1975 tot heden. Ook de bijdragen aan het symposium (zie hieronder) worden gebundeld.

Lezingen e.d.: op 9 februari houdt de auteur van dit artikel een inlei- ding tijdens het *Historisch Café* van Oud-Utrecht (zie agenda) en in de herfst vindt in samenwerking met de afdeling Kunstgeschiede- nis van de Universiteit Utrecht een *symposium* plaats over de bete- kenis voor kunstenaars van kunstenaarsverenigingen in verleden en heden. Verder is er iedere maand een *lezing bij Kunstliefde* (Nobel- straat 12a) over belangrijke kunstenaars en stromingen binnen het genootschap. Zie: www.kunstliefde.nl

van de kunstzin. Hiertoe organi- seerde Kunstliefde enkele avon- den per week tekenoefeningen (ook toegankelijk voor niet-leden), eerst naar gekleed model, later ook naar mannelijk naakt.

In het eerste jaar telde het ge- nootschap 31 leden en dat aantal liep in 50 jaar heel geleidelijk op tot boven de 100. Die waren vooral afkomstig uit de gegoede burge- rij, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de lijst van adellijke voorzitters, ter- wijl een voorganger als het Schil- derscollege zijn leden voor het grootste deel rekruteerde uit de kleine middenstand. Anno 2007 zijn er ongeveer 105 kunstenaars lid en 250 kunstliefhebbers.

Vanaf het begin kende Kunstlief- de twee categorieën leden: ener- zijds de 'werkende tekenaars', dat wil zeggen de kunstschilders en tegenwoordig breder de beeldend kunstenaars, en anderzijds de 'liefhebbers', nu 'kunstlievende leden' geheten. Dat waren eerst alleen mannen. Vrouwen moch- ten lid worden vanaf 1858, zij het

in het begin zonder stemrecht.

In navolging van het Schilders- college verleende het genoot- schap ook toegang tot de teken- oefeningen aan zonen van de leden en 'onvermogene lieden' die aangetoond hadden tekenta- lent te bezitten. Het gemeente- bestuur waardeerde dat gebaar zeer en bood Kunstliefde koste- loos onderdak aan, eerst in *Het Wapen van de Keyzerrijk* (Achter de Dom), daarna in de lokalen bo- ven de stadsschermerschool in de Minrebroederstraat en van 1830 tot 1847 in het Huis van Themaat (Achter de Dom). Bovendien ont- ving het genootschap een jaar- lijkse subsidie groot f 275,-. Vanaf 1847 moest Kunstliefde aan de gemeente huur betalen en vanaf 1877 verviel de (structurele) subsi- die. Beide maatregelen brachten het genootschap in een moeilijke financiële positie.

Tekenen naar het naakt model

Het Tekengezelschap dat in 1807 werd opgericht koos voor tekenen

'naar het gekleed model'. Dat was geen uiting van preutsheid, maar juist van moderniteit. Immers: het was, onder invloed van het Classi- cisme, klassiek om naar het naakt te tekenen. Bij de herwaardering van de Nederlandse schilderkunst uit de 16e en 17e eeuw die Kunst- liefde volgde, paste meer om naar geklede modellen te tekenen. Overigens oefenden de leden in de beginjaren nog wel met naak- te, mannelijke modellen.

In de tweede helft van de 19e eeuw nam de belangstelling voor de tekenavonden naar ge- kleed model af. In 1886 stelden de leden/ schilders Anton van Rappard en Willem Wenckebach voor om twee avonden per week te reserveren voor het tekenen naar vrouwelijk naakt. In eerste instantie nam de ledenvergade- ring dit voorstel over, maar drie maanden later wist een aantal leden de meerderheid te over- tuigen dat besluit te herroepen. Nu werd tekenen naar vrouwelijk naakt als onzedelijk van de hand gewezen. Van Rappard en Wenc- kebach zegden uit protest hun lidmaatschap op.

Uitnodiging voor een kunstbeschuwing 1897, ontwerp affiche door Johannes Moesman Archief Genootschap Kunstliefde

Zaal in Museum Kunstliefde, Oudegracht WZ 152 (nu Oudegracht 35) in 1906. Het museum zou bestaan tot 1918. HUA, Archief Kunstliefde

Een soortgelijke situatie herhaalde zich in 1898: eerst ging de ledenvergadering akkoord met het voorstel ook te gaan tekenen naar vrouwelijk naakt, maar in een volgende vergadering werd dat weer herroepen door een nieuwe meerderheid. Het tekenen naar vrouwelijk naakt werd bij Kunstliefde pas officieel ingevoerd in 1930, nadat er in de periode 1917-1930 helemaal géén tekenavonden hadden plaats gevonden, eerst 'in verband met de kolenschaarste', later vanwege algehele malaise van het genootschap. Nu is er nog minstens één keer per week een goed bezochte en hoog gewaardeerde tekenavond, die alleen toegankelijk is voor werkende leden.

Kunst beschouwen entre nous

'Verspreiding van de kunstzin', de tweede doelstelling van Kunstliefde gebeurde vooral door het organiseren van 'kunstbeschouwingen'. Dat waren een soort educatieve avonden waar men *entre nous* kunst beschouwde en commentariseerde. Het waren besloten bijeenkomsten, wat de aantrekkelijkheid om lid te zijn van Kunstliefde alleen maar verhoogde. Leden of kunsthandelaren stelde voor de kunstbeschouwingen te-

keningen, etsen of aquarellen ter beschikking. Na 1850 kwamen ook werken beschikbaar door de uitwisseling van kunstportefeuilles met andere kunstenaarsverenigingen. Kunstliefde deed dat onder andere met Arti et Amicitiae en de Vereniging St Lucas uit Amsterdam, het Genootschap Pictura uit Groningen en de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen uit Rotterdam. De portefeuilles rouleerden tussen deze verenigingen waardoor een soort tentoonstellencyclus ontstond. In het archief van Kunstliefde bevindt zich een groot aantal door leden gemaakte affiches, vooral van Johannes Moesman, ter aankondiging van kunstbeschouwingen, met name uit de periode 1892 - 1913.

Omstreeks 1900 waren de beschouwingen van het genootschap zeer in trek bij de Utrechtse elite. Menig vooraanstaand burger beschouwde het als aan zijn stand verplicht om op deze avonden met zijn dame acte de présence te geven. Doorgaans verschenen de bezoekers in die tijd in avondkostuum. Een jaar of vijftien later kwam al de klad in de kunstbeschouwingen. Dat had zowel te maken met de 'kolenschaarste' als met de bestuur-

lijke impasse waarin Kunstliefde geraakte tijdens de bestuursperiode onder voorzitterschap van prof. W. Vogelsang.

Museum Kunstliefde

Een andere manier waarop Kunstliefde de kunstzin kon stimuleren was door het exposeren van de eigen collectie. Want in de loop van de tweede helft van de 19e eeuw had het genootschap door schenking en aankoop 53 schilderijen en circa 60 tekeningen verworven. In 1870 stelde het bestuur aan B&W voor om deze collectie, vermeerderd met alle schilderijen van enige waarde die zich op het stadhuis bevonden, binnen het bereik van het publiek te brengen door een museum op te richten. Dat werd *Museum Kunstliefde* in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen op de Mariaplaats. Op 5 februari 1873 werd het museum officieel geopend.

De collectie groeide en de ruimte in het Gebouw voor K&W werd te klein. Kunstliefde verhuisde in 1905 de collectie naar Oudegracht WZ 152 (nu Oudegracht 35), dat sinds 1872 eigendom was van het bij het genootschap in beheer zijnde Boellaard-fonds. Gefloreerd heeft het museum daarna nauwelijks meer. De belangstelling van het publiek ging meer uit naar eigentijdse kunstuitingen dan naar het werk van de oude meesters en ook de ouderwetse manier van exposeren ('schilderspakhuis') stimuleerde niet tot veelvuldig bezoek.

Dreigende opheffing

De discussie over het al of niet naar vrouwelijk naakt tekenen in Kunstliefde is illustratief voor de periode eind 19e, begin 20e eeuw. Het genootschap kenmerkte zich door gezapigheid, conservatisme en burgerlijkheid. Door zich af te sluiten voor de nieuwe richtingen in de kunst stootte Kunstliefde jonge kunstenaars af en veel kunstlievende leden stapten over naar 'Voor de Kunst'. Die nieuwe

vereniging was in 1895 uit onvrede over het starre beleid van Kunstliefde opgericht door de voortvarende kunstenares Etha Fles (1857-1948).

'Voor de Kunst' verstond veel beter de tekenen van de moderne tijd in de beeldende kunst dan Kunstliefde. In haar pand aan de Nobelstraat (nu dat van het huidige Kunstliefde) organiseerden Fles en de haren begin zoe eeuw spraakmakende tentoonstellingen. Moderne kunstuitingen, zoals het expressionisme, het kubisme, De Stijl en het surrealisme ontwikkelden zich in Utrecht in het eerste kwart van de zoe eeuw buiten Kunstliefde om. Die bleef verstokt vasthouden aan de tekenavonden naar al of niet gekleed model.

Ook bestuurlijk ging het met Kunstliefde bergaf. Tussen 1918 en 1930 schreef het bestuur, onder voorzitterschap van de eerste hoogleraar Kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Utrecht, dr. Willem Vogelsang, helemaal geen ledenvergadering meer uit. Als argument voerde het bestuur daarvoor aan dat eerst de financiële problematiek van de vereniging moest worden opgelost. Maar daar slaagden Vogelsang en secretaris/penningmeester dr. N. van Huffel absoluut niet in. Zelfs het verkopen van de in het Museum Kunstliefde aanwezige kunstwerken - zonder de leden daarover ooit te raadplegen! - kon de financiële problematiek niet voldoende verlichten. Tegen een schijntje (f 36.000,-) verwierf de gemeente Utrecht 63 prachtige werken van de hand van lokale schilders als Jan van Scorel, Joachim Wtewael, Van Poelenburgh, Abraham en Hendrik Bloemaert, Moreelse, Saftleven en enkele niet-Utrechtse schilders. De rest van de collectie werd geveild. De aan de stad verkochte schilderijen kwamen in 1921 terecht in de vaste collectie van het in dat jaar geopende Centraal Museum aan de Agnietenstraat.²

Toen het bestuur in 1929 per circulaire voorstelde het genootschap maar op te heffen, trad onder aanvoering van de edelsmid Leo Brom het tot dan toe smeulende verzet van enkele jonge leden openlijk naar buiten. Zij eisten dat het bestuur een ledenvergadering zou uitschrijven. Na twee ledenvergaderingen waarin de partijen fel tegenover elkaar stonden, kwam het op 18 juni 1930 tot de vorming van een geheel nieuw bestuur onder voorzitterschap van de stadsarchivaris dr. W.C. Schuylenburg. Dat wist binnen enkele jaren, ook financieel, orde op zaken te stellen, vooral dankzij de penningmeester jhr. dr. M.R. Radermacher Schorer. En Kunstliefde bood veel meer ruimte voor nieuwe vormen van schilderkunst, zoals het in Utrecht sterk vertegenwoordigde surrealisme.

Fusie en oorlogsjaren

In de loop van de jaren twintig ging het ook met 'Voor de Kunst' niet goed. De tentoonstellingen trokken nog altijd veel belangstelling, maar er werd in deze crisisjaren nauwelijks iets verkocht. In 1931 kwam het tussen Kunstliefde en 'Voor de Kunst' tot een vorm van samenwerking. Kunstliefde verleende 'Voor de Kunst'

enige jaren subsidie in ruil voor het gebruik van de tentoonstellingsruimte in de Nobelstraat. In 1938 kwam het uiteindelijk tot een fusie waarbij Kunstliefde het beheer van het gebouw in de Nobelstraat 12 overnam en 'Voor de Kunst' haar taak, het organiseren van tentoonstellingen binnen het genootschap voortzette.

De oorlogsjaren zorgden voor stagnatie. Steeds meer activiteiten kwamen stil te liggen, de tekenavonden, de lezingen en tentoonstellingen. De laatste tentoonstelling - juni 1944 - was gewijd aan het werk van Otto van Rees ter gelegenheid van zijn 60e verjaardag.

Toen de landelijke Federatie van Beeldende Kunsten, waarbij Kunstliefde was aangesloten, vervangen werd door de Kultuurkamer, trad het genootschap uit deze organisatie. Slechts enkele leden werden individueel lid van de Kultuurkamer. Na de bevrijding kwam het verenigingsleven weer snel op gang. Op 23 juni 1945 werd de eerste algemene ledenvergadering gehouden. Drie leden werd vanwege hun 'onvaderlandse houding tijdens de bezetting' het lidmaatschap ontnomen. De eerste tentoonstelling na de oorlog (september 1945) was gewijd aan het werk van de leden

*Tekenavond van Kunstliefde in 1947
HUA, Archief Kunstliefde*

Uitnodiging voor de Teekenclub in café De Vriendschap 1897. Leden van Kunstliefde die lid waren van deze club konden hier naar het vrouwelijk naakt tekenen, wat toen in de eigen vereniging niet toegestaan was. Archief Genootschap Kunstliefde

die zich niet bij de Kultuurkamer hadden aangesloten. In het najaar van 1945 hervatte Kunstliefde ook de tekenoefeningen.

Betere tijden?

Na de oorlog brak een betere tijd aan voor Kunstliefde dat ook van karakter veranderde. Naast schilders en tekenaars waren steeds meer andere beeldende kunstenaars welkom zoals ontwerpers, beeldhouwers, sieradenmakers, fotografen en later videokunstenaars. Dat leidde tot het wijzigen van de naam *Schilder- en Tekenkundig Genootschap Kunstliefde* tot kortweg *Genootschap Kunstliefde*. En dat trad sinds de fusie met 'Voor de Kunst' veel duidelijker dan vroeger naar buiten als een exposerende vereniging. En meer dan in de jaren twintig en dertig vond Kunstliefde aansluiting bij vernieuwingen in de kunst. Die kwam in Utrecht in de jaren vijftig en zestig vooral van grafici als Hans van Dokkum, Dick Van Luijn, Willem Van Leusden, Dirkje Kuik, Jo Uiterwaal, Charles Donker en Bertus Jonkers. Die waren allen voor kortere of langere tijd lid van het genootschap.

Kuik richtte in 1961 met Johannes Moesman en Henk van Maar-seveen het invloedrijke *Grafisch Gezelschap De Luis* op.³

In scherpe tegenstelling tot 1907 toen het 100-jarig jubileumfeest vanwege de financiële problemen helemaal verviel, werd in 1957 het 150-jarig bestaan van Kunstliefde groots gevierd. Vijf jaar daarvoor vond de eerste *Utrechtse Kunstmanifestatie* plaats, beter bekend als de *Kunstmarkt*. Organisator, op uitnodiging van de Stichting Stadsontspanning, was Fedde Weidema, werkend lid (graficus) en vice-voorzitter van Kunstliefde. De deelnemers aan de markt waren de eerste jaren bijna allemaal lid van Kunstliefde.⁴

Voorzitter in die tijd was de dichter Jan Engelman die in de jaren 1960-62 in conflict zou raken met de werkende leden. Tegen hun wens in wilde Engelman, toen voorzitter van de tentoonstellingscommissie, meer tentoonstellingen organiseren van kunstenaars van buiten Utrecht of van niet-leden. De heftige ruzie die ontstond, kon pas bezworen worden door een commissie van goede diensten. Het tentoonstellingsbeleid is overigens nog steeds een heikel punt binnen Kunstliefde. En hoe staat het er 40 jaar later voor bij het 200-jarig bestaan? In 2002 schreef Ingmar Heytze nog in een column naar aanleiding van de 50e Kunstmarkt: 'de beeldende kunst hangt in Utrecht al sinds jaar en dag zieltoegend aan de bar van Genootschap Kunstliefde. De kunstenaars en hun publiek vergrijzen in hoog tempo, en veel vers bloed lijkt er niet te zijn.'⁵ Het huidige bestuur van Kunstliefde heeft als motto 'vernieuwing, met gevoel voor traditie'. Het jubileumjaar moet laten zien wat het kunstgenootschap daaronder verstaat. En de bar wordt verplaatst om meer expositieruimte te krijgen.

Jaap Röell is voorzitter van Genootschap Kunstliefde.

Noten

- 1 Na deze schets van de geschiedenis van Kunstliefde volgen in de komende nummers korte bijdragen over schilders die in verschillende tijdvakken een belangrijke rol speelden in het genootschap en de Utrechtse kunstwereld.
- 2 Er is bij Kunstliefde nog één schilderij uit de toenmalige collectie in bezit: *Aanbidding van de kopen slang* van de hand van een onbekende vroeg-17e-eeuwse meester in de omgeving van Maerten van Heemskerck. Ook dit schilderij zal worden geveild om aan de herhaalde penibele financiële situatie van Kunstliefde enige verlichting te geven.
- 3 Dit jaar verschijnt een studie over De Luis van de hand van Roman Koot.
- 4 Over 50 jaar Kunstmanifestatie Utrecht heeft Hans Lutz, oud-chef van de kunstredactie van *het Utrechts Nieuwsblad* en oud-voorzitter van Kunstliefde, in 2002 een mooi boekje geschreven: *Markt en Muze*. Daarin sappige verhalen over boze kunstenaars die niet door de ballotage kwamen en over de kunstmanifestatie als marktwaar inclusief draaiorgel, gebakskraam, gekleurde lampjes en bestuurlijke ruzies.
- 5 *Utrechts Nieuwsblad* 10 september 2002.

Bronnen

- Bruin, R. de (red.), *De Utrechtse Parade 1495-1995: van Van Scorel tot Rietveld en Koch* (Utrecht, Centraal Museum, 1994).
- Haar, H. van der, R. Koot, H. Lutz en M. Uphoff, *Kerende tijden; 190 jaar Genootschap Kunstliefde* (Utrecht, Kwadraat, 1997).
- Juffermans, J., *Met stille trom: Beeldende kunst en Utrecht sinds 1900* (Utrecht, Bruna, 1976).
- Lutz, H., *Markt en Muze; een gouden koppel* (Utrecht, Matrijs, 2002).
- Riphaagen, J.G., 'Inleiding', in: *Gebundelde Inventarissen van de Archieven van het Genootschap Kunstliefde, de vereniging 'Voor de Kunst' en het Tekengezelschap 'Het Krijtje', 1807-1977* (Utrecht, Het Utrechts Archief, 1983).

Jaap Degenaar spreekt zijn voorganger Pieter Blok toe en reikt hem de oorkonde uit die behoort bij het ere-lidmaatschap
Foto's: Simon den Daas

Afscheid van mr. P.A. Blok

Op pagina 4 van dit tijdschrift vindt u ditmaal niet de vertrouwde rubriek 'Van de bestuurstafel'. Deze zal in het volgende nummer weer als vanouds aanwezig zijn, maar in een nieuw jasje. Dan zullen ook de nieuwe bestuursleden mw. drs. A.H.M. (Tim) Schoots-Timmerman en dhr. drs. J.C.M. (Jack) van Rooijen zich presenteren, zoals afgesproken in de najaarsledenvergadering.

Op deze pagina willen wij nogmaals mr. P.A. Blok, die op 16 november in de najaarsledenvergadering afscheid nam, hartelijk danken voor zijn geweldige inzet de afgelopen jaren. Pieter Blok is negen jaar lang voorzitter van de vereniging geweest. En als de statuten niet hadden bepaald dat een voorzitter maar drie termijnen mag aanblijven, had hij graag nog even door willen gaan, zoals hij zelf aanhaalde in zijn afscheidswaarden.

Als dank voor zijn grote inzet in de afgelopen negen jaar ontving Pieter Blok uit handen van de nieuwe voorzitter, mr. J.J. (Jaap) Degenaar, het erelidmaatschap van de vereniging.

Pieter Blok memoreerde in zijn afscheidswaarden vooral de prettige sfeer in het bestuur. Ook in zijn laatste column in het tijdschrift haalde hij dit nog eens aan. Daarnaast signaleerde hij vier zaken die de afgelopen negen jaar hebben 'ingekleurd':

- Het ledenaantal heeft helaas de magische grens van 2.000 nog niet definitief gepasseerd, maar:
- Er is een toegenomen aandacht

voor het waken over cultureel erfgoed.

- Het aantal leden dat aan activiteiten deelneemt is toegenomen.
 - En er is sprake van groei van het aantal actieve vrijwilligers binnen de vereniging.
- En met die fantastische 'nalatenschap' hoopt het bestuur de komende jaren weer verder te bouwen.

Namens het bestuur, Mariëlla Beukers

Literatuursignalement

LENY JURRITSMA, HET UTRECHTS ARCHIEF

Mysteries in Utrecht / Martijn J. Adelmund. Utrecht: Bruna, 2006. Ondertitel omslag: waargebeurde misdaden, opmerkelijke gebeurtenissen en onverklaarbare verschijnselen: de duivel in Nieuwegein. 160 p. ISBN 90 229 9223 3; € 12,50
Verhalen van mysteries die zich in 25 verschillende plaatsen in de provincie Utrecht lang geleden, maar ook recent hebben afgespeeld.

Achterveld 1674-1940: ontstaan en groei / Joep van Burgsteden. [Leusden]: Historische Kring Leusden, 2006. ISBN 90 802573 4 6; € 5,00 (Verkrijgbaar bij de Historische Kring Leusden)
Hoe de Achtervelders zelf een eigen gemeenschap vormden en hun eigen dorp bouwden en ontwikkelden op de grens van Gelderland en Utrecht.

Utrecht Bevalt! Herinneringen van 26 bekende Nederlanders aan hun geboortestad / Martijn Jas [idee, samenstelling en interviews], Milan Vermeulen [fotografie]. Amsterdam: Uitgeverij Kapstok, 2006. 111 blz. ISBN 90 77325 123; € 22,50 (tot 15 februari € 19,50)
Groot formaat boek waarin bekende Utrechtse - op volgorde van leeftijd van majoor Bosshardt (1913) tot Wesley Sneijder (1984) - vertellen over hun jeugd-jaren in en latere herinneringen aan de stad.

Goeie lieve tijd: honderd jaar Oranje en Oranjefeesten in Driebergen-Rijsenburg / Jan Heemstra. Driebergen-Rijsenburg: Kleine Geschiedenis van de Heuvelrug, 2005. Uitgegeven t.g.v. het 30-jarig bestaan van de Oranjevereniging Driebergen-Rijsenburg. 144 p. ISBN 90 80790 168; € 12,00
Vanuit het perspectief van het koningshuis en Oranje wordt een verbinding gelegd tussen de feesten en het dagelijkse leven in Driebergen-Rijsenburg

Buiten wonen: villawijken in Driebergen 1920-1940 / Joost Kingma. Driebergen

Rijsenburg: Kleine Geschiedenis van de Heuvelrug, 2006. 96 p. ISBN 90 78568 011; € 17,50

De ontwikkeling van het buiten wonen aan de hand van Driebergen als lustoord voor de beter gesitueerde forens in de eerste helft van de 19e eeuw.

Ode aan Driebergen Rijsenburg / [onder red. van Jan Heemstra, Peter Jense en Tijn Everse]. Driebergen-Rijsenburg: Kleine Geschiedenis van de Heuvelrug, 2005. Uitgegeven in opdracht van het Gemeentebestuur t.g.v. de herindeling van Driebergen-Rijsenburg in de nieuwe gemeente Utrechtse Heuvelrug. 127 p. ISBN 90 807901 7 6; € 10,00
Geschiedenis van het dorp Driebergen-Rijsenburg en de mensen die er wonen, in het bijzonder over de laatste decennia. Dit boekje is ook uitgegeven als geschenk van het gemeentebestuur aan de inwoners ter afsluiting van de bestuursperiode.

Herenlaan 100 jaar 1906-2006 / Petra Gerfertz e.a.; onder red. van Robert Bosch e.a. Zeist: Comité Herenlaan 100 jaar, 2006. 237 p. ISBN 90 90220703 1; € 20,00

Beschrijving van de voorgeschiedenis van het gebied, exploitatie van het bouwterrein, de bouw van de huizen en overzicht van de bewoners van de Herenlaan in Zeist in de afgelopen 100 jaar.

Soest, Baarn en Eemnes: schetsen uit de geschiedenis van drie Eemlandse buurgemeenten / [onder red. van Jan Wessels, Wim de Kam en Jan van de Kraats; met bijdr. van A.M. Reichgelt e.a.]. Baarn-Soest: Rotary Club, 2006. 96 p. Uitgegeven ter ondersteuning van de realisatie van het hospice 'De Luwte' in Soest. € 32,50 (verkoop bij boekhandel Appelboom te Eemnes).

Bundel van twintig historische schetsen waarin de onderlinge contacten tussen de gemeenten Soest, Baarn en Eemnes een rol spelen.

Terug : over de Buys Ballotstraat te Utrecht / Willem Jansen. Heerhugowaard: Gigaboek, 2006. 99 p. ISBN 90 8548 0956; € 11,00 (bestellen via www.gigaboek.nl of (0226) 34 41 11)
Herinneringen van de auteur aan de straat waarin hij in de naoorlogse jaren opgroeide en waar zijn ouders bleven wonen tot hun overlijden.

Plompetorengracht Westzijde: over de huizen en hun bewoners van 1300 tot 2000 / Julius de Goede en Herman Boon. Utrecht: De Plantage, 2006. 256 p. ISBN 978 90 77030 28 8; € 14,95
De ontwikkeling van ieder huis aan de westkant van de Plompetorengracht aan de hand van bouwkundige gegevens met een beschrijving van een aantal beroemde bewoners.

Het Utrechtspel [samenstelling i.s.m. het Utrechts Archief]. Den Haag: Quiz & Co; 2006. 80 kaartjes en folder in kartonnen doosje. ISBN 90 78369 09 4; € 12,50

Trivant-achtig vraag- en antwoordspel op jacht naar de meeste 'Domtorentjes'. Vragen in de categorieën geschiedenis van de stad, kunst & cultuur, bekende inwoners, bijzondere gebouwen en sport, uitgaan en entertainment.

De adem der natuur. Willem Roelofs 1822-1897 / Marjan van Heteren, Guido Jansen, Michel van de Laar en Robert-Jan te Rijdt e.a. Bussum: Uitgeverij THOTH, 2006. 208 p. ISBN 90 6868 432 2; € 29,90

Rijk geïllustreerde catalogus bij de tentoonstelling in Museum Jan Cunen in Oss (tot 25 februari) en de Kunsthal in Rotterdam (17 maart - 13 mei), gewijd aan de landschapschilder Willem Roelofs, die opgroeide in de Utrechtse wijk Tolsteeg. Het boek beschrijft leven, werk en dankzij de recente vondst van een familiearchief hoe de verkoop van zijn schilderijen in zijn werk ging.

Agenda en berichten

Historisch Café

Op vrijdag 9 februari spreekt Jaap Roëll, voorzitter van het Utrechtse Genootschap Kunstliefde over het 200-jarig bestaan van het genootschap en de jubileumfestiviteiten.

Op vrijdag 9 maart is Wim Smit, de huismeester van het St. Eloyen Gasthuis, te gast. Hij houdt een inleiding over de ruim 700-jarige geschiedenis van het Utrechts Smedengilde St. Eloy.

Let op: het historisch café van 9 februari vindt éénmalig plaats in Leeuwenbergh, Servaasbolwerk 1a; dat van maart weer op de vaste locatie: café Het Zaadhuis van het Universiteitsmuseum, ingang via de Eligenstraat 37c (vanaf de Lange Nieuwstraat de zevende deur aan de rechterkant). Aanvang 17 uur, toegang gratis.

22e Van der Monde-lezing

Op dinsdag 13 februari 20 uur houden de historici Kaj van Vliet en Hein Hundertmark de jaarlijkse Van der Monde-lezing getiteld 'De Paulusabdij: sporen van Utrechts oudste klooster'.

Zie voor een beschrijving de agenda in het decembummer. De gratis lezing wordt gehouden in de Pieterskerk in Utrecht.

Tweede (voor)bezichtiging Geld- en Bankmuseum

In maart opent het Geldmuseum zijn deuren bij de Koninklijke Nederlandse Munt. De samengevoegde collecties

van drie musea vormen nu een brede geld-historische verzameling van onder andere munten, papiergeld, penningen, prenten en productiemiddelen.

Op donderdag 15 maart tussen 16.00 en 18.00 uur kunnen 30 leden worden rondgeleid in het dan als test ingerichte museum. Wie in oktober afviel heeft voorrang na telefonische bevestiging. Verzamelen om 15.45 uur bij de ingang van het museum, Leidseweg 90.

Aanmelden: vrijdagochtend 9 maart, 10.00 tot 12.00 uur bij Jaap van Laar (030) 233 44 40 (niet per voicemail).

Groot Evenement

Het jaarlijkse Groot Evenement vindt in 2007 plaats op zaterdag 12 mei met als thema: 'De Utrechtse Loire, kastelen in het Kromme Rijngebied!' Op het programma staan een bustocht door het Krommerijngebied en langs de Langbroeker Wetering met uitleg over kastelen en buitenplaatsen, een bezoek aan Amerongen (kasteeltuinen, dorpskern en Andrieskerk) en bezoek aan kasteel en tuin van Huize Doorn. Na een drankje en een hapje volgt de terugreis per bus naar Utrecht.

Meer details en informatie over aanmelding vindt u in het aprilnummer.

Reactie op Oud-Utrecht oktober 2006

Locatie Maria-kapel in IJsselstein

In het artikel 'De omzwervingen van een klooster' van C.A. Van Kalveen in Oud-Utrecht 2006 nr. 5 stelt de auteur dat een cisterciënzer abdij gesticht was bij de O.L.V.-kapel in Eiteren. Deze kapel lag volgens hem buiten de stad, ongeveer op de plek van de huidige Algemene Begraafplaats van IJsselstein. Deze locatie is echter niet juist. De kapel heeft, zo is al bekend sinds 1972, gestaan langs de Eiterse Steeg in IJsselstein. In 1985 is de kapel door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek volledig opgegraven. De kapel bleek te dateren uit het begin van de 14e eeuw en bevestigt de legende over het beeldje van Maria van Eiteren dat, op de plek waar het beeldje gevonden is, een kapel gebouwd is. Er is geen oudere kerk op de plaats van de kapel gevonden. Zie: R.J. Ooyevaar: *Eiteren en de kapel van Eiteren bij IJsselstein*. IJsselstein, april 2004. Daarin zijn o.a. alle relevante archeologische onderzoeken op een rijtje gezet.

R.J. Ooyevaar, IJsselstein

COLOFON

TWEEAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
80e jaargang nr 1 / februari 2007 / ISSN 1380-7137

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

LOSSE NUMMERS prijs: €2,50. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief, Alexander Numankade 199, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83 en RonDom, Damplein 9.

DEADLINE AGENDA nummer 2 / 2007: 23 februari

REDACTIE M. van Lieshout (eindredactie), L. Dorsman, M. van Oudheusden, J. Pennings, P. Rhoen, B. van Santen, K. van Vliet, N. Vugts

REDACTIEADRES Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht, redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

BIJDRAGEN Sturen aan de redactie. Aanlevering op floppy of via e-mail. Maximale omvang is 3.000 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom

VORMGEVING Jeroen Tirion [BNO], Utrecht
DRUK Rotosmeets Grafiservices

VERENIGING OUD-UTRECHT

VOORZITTER J.J. Degenaar

SECRETARIAAT J.T.N. Bartelink

p/a Catharijneconvent - Postbus 8518, 3503 RM Utrecht / tel: (030) 233 09 60 of (030) 231 38 35 / fax: (030) 231 78 96 / secretariaat@oud-utrecht.nl

LEDENADMINISTRATIE Postbank 575 520, Zoetermeer.

U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer. Opzegging van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december.

CONTRIBUTIE €25,- per jaar (huisgenoot-lidmaatschap: €10,- / jongeren tot 26 en U-pashouders: €15,- / bedrijven: €50,-).

BIJ WELKE NOTARIS VOELT U ZICH THUIS?

U kiest uw huis met uiterste zorg. Daar wilt u zich helemaal op uw gemak voelen. Alles moet bij u passen. De ligging, de uitstraling, de indeling en de mogelijkheden. En dan, na uitgebreid wikken en wegen, blijft er nog maar één keus over... De notaris! Niet zomaar een notaris, maar één waar de deur wijd voor u openstaat. Waar alles draait om persoonlijke aandacht en advies. Om zorgvuldigheid tot in het kleinste detail. Stap daarom gerust bij ons binnen. En voel u thuis.

Hermans Schuttevaer
notarissen

ALTIJD EEN OPEN HUIS.

Maliebaan 81, Utrecht, T. 030-233 66 99. www.hermans-schuttevaer.nl

data · paper · inspiration

Roto Smeets

De kracht in vellen offset!

Roto Smeets Grafiservices. Een bedrijf dat vecht voor de successen van zijn klanten. Of het nu gaat om vellen offset, pre-media, nabewerking, pre-distributie of distributie... Strong, sharp, safe & fast.

Grafiservices

Utrecht · T 030-282 28 22
Eindhoven · T 040-250 50 00
www.rsgrafiservices.nl

Verhuizen of toch verbouwen? Dat vraagt om een gratis waarde-indicatie..!

Verkoop: Verkopen van een woning is een specialistische aangelegenheid. ERA Makelaardij Utrecht is een actieve, scorende makelaar die dit op een succesvolle wijze voor u kan verzorgen.

Gratis aankoopadvies: Heeft u zelf een woning gevonden, neem ERA Makelaardij Utrecht dan mee als uw eigen makelaar voor één gratis begeleiding met advies. Uiteraard kunnen wij daarna ook het hele aankoopproces voor u begeleiden.

NVM Taxatierapport actietarief € 100,- + 1% (excl. btw) over de getaxeerde waarde, voor de juiste waarde op papier. Dit rapport wordt door alle financiële instellingen geaccepteerd.

Wilt u uw persoonlijke mogelijkheden bespreken, dan doen wij dat graag.
Dit gesprek kost u niets en levert waardevolle informatie op.
Bel voor een afspraak of lever onderstaande bon bij ons in.

BON VOOR GRATIS WAARDE-INDICATIE / AANKOOPADVIES.

Naam:

Straat:

Postcode: Plaats:

Telefoon:

Makelaardij Utrecht

Burgemeester Reigerstraat 65,
3581 KN Utrecht

Tel: 030 - 233 21 32

info@eramakelaardijutrecht.nl

www.EraMakelaardijUtrecht.nl

ERA verkóópt huizen!

LEEUWENBERGH EEUWEN VAN LICHT

Leeuwenbergh's grote lichte zaal met een vloeroppervlakte van 500 m² is uitermate geschikt voor concerten, exposities, inauguraties, promoties, symposia, lezingen, diners, huwelijksvoltrekkingen en huwelijksrecepties. Er kan gebruik gemaakt worden van het orgel en de ommuurde tuin. Naast koffie en thee uit eigen pantry is uitgebreide catering in overleg mogelijk.

Leeuwenbergh is voorzien van sanitair, centrale verwarming en geluidsinstallatie.

De huurprijs van de Leeuwenbergh is vanaf €350,- per dagdeel. Voor meer informatie: bekijk onze website www.leeuwenbergh.org of neem contact op met Mariëtte Postma op 0613 517 740.

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

GRESNIGT & VAN KIPPERSLUIS *Advocaten*

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht (030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Domtoren Utrecht

Dé historische locatie in Utrecht voor uw vergadering, huwelijksvoltrekking, receptie of feest. Met of zonder privé rondleiding. Overdag en s'avonds!

Voor meer informatie

RonDom
Domplein 9-10 (naast de Domtoren), 3512 JC
Utrecht, T (030) 233 30 36, F (030) 230 01 08,
email: rondom@ubt.nl, www.domtoren.nl

Kantooradres
Hooghiemstraplein 132
3514 AZ Utrecht

Correspondentie uitsluitend
Postbus 12062
3501 AB Utrecht

Mr J.C.V. Geenen

t 030-273 60 62
f 030-233 45 95
jcvgeenen@geenenbedrijfsjuristen.nl
www.geenenbedrijfsjuristen.nl

Onder meer:

- Het vervaardigen van contracten op diverse rechtsgebieden waaronder het vennootschaps- en ondernemingsrecht, het arbeidsrecht én huurrecht
- Het verlenen van advies én bijstand op deze rechtsgebieden
- Behandeling én overname van incasso's

BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING
HOFLEVERANCIER

TAILORS SINCE 1850

WILLEMARS

**EXCLUSIEVE
KLEDING
EN MODES**

MAATKLEDING

**OUDEGRACHT 118
UTRECHT
TEL. 030-231 01 74**

Het is tijd voor inspiratie.

De Rabobank heeft iets met kunst en cultuur. Eerlijk gezegd: we zijn er gek op. En onze smaak is al even breed als die van u. Popmuziek of klassiek, Cobra of impressionisme, vaandelzwaaien of klootschieten, het is ons allemaal even lief. Daarom krijgen heel veel verschillende evenementen onze steun. En u krijgt met de Europas van de Rabobank 50% korting bij meer dan 450 musea. Want we willen graag dat iederéén kan genieten van kunst en cultuur.

Het is tijd voor de Rabobank.

Rabobank